

ADDENDA

A. DE LINDSAYI EIVSQUE DISCIPVLORVM
STVDII GLOSSOGRAPHICIS

SCRIPTISIT PAVLVS WESSNER

Iam dudum ea, quae Corporis glossariorum auctor hoc volumine contineri voluerat, typothetae operam exspectabant, cum Lindsay editionis suae Festinae volumini alteri materiem collecturus ad hanc litterarum regionem accessit et solito vigore per sentes viam ad eum quem spectabat finem sibi aperire aggressus est, cuius laboris socios complures adscivit discipulos. Ita factum est, ut his quinque vel sex annis haud exiguus in lucem prodiret numerus dissertationum et libellorum, quibus ut commode uti potuerimus, auctorum liberalitati debemus. Sed cum Goetz ab altera parte quae ipse dudum composuerat retractare nollet, ab altera non iustum existimaret ea quae doctorum Britannorum studiis indagata atque explorata erant, hoc loco praetermittere, precibus me adiit, ut hanc laboris partem susciperem.¹⁾ Neque petenti deesse volui, quamquam haud leve onus me sublaturum minime ignorabam: paene ingens enim materia admodum brevi tempore muneris officii insuper valde coartato ad eum finem iterum atque iterum pertractanda erat, ut non modo quid viri illi docti sentirent referre, sed etiam data occasione quid ipse existimarem adicere possem. Rem autem ita instituere optimum visum est, ut primo capite De glossariis ipsis agerem, alteri et tertio quaestiones quasdam De glossis Festinis et De glossis Vergilianis reservarem, quas in primo, in quantum fieri poterat, intactas reliqui, quarto denique capitulo De glossis Iuvenalianis quae enucleavisse mihi videbar comprehenderem. Per magnam observationum copiam cum penitus exhaurire neque vellem neque possem, summam rerum in universum exhibere satis habui, neque tamen quae ad singulas glossas pertinent, si alicuius momenti esse visa sunt, vel commemorare vel accuratius tractare recusavi. Iterationes mihi non minus molestas quam lectori quod non prorsus evitare potui, ipse vehementer doleo, sed illas mihi condonatuos spero eos, qui, quotiens a Lindsayio eadem res tractata et retractata sit, ipsi cognoverint. Ne longos singularum dissertationum titulos iterum atque iterum afferre cogere, eos sub uno conspectu hic proponere statui, adiectis compendiis, quibus deinceps uti placuit.

P. Wessner.

1) Cf. p. 281 cum adnotatione.

- W. M. Lindsay, *The shorter glosses of Placidus*. *Journal of Philology*, XXXIV (1917) 255—266. [Plac.]
- The 'Abolita' glossary (Vat. lat. 3321), *ibid.* 267—282 [Abol.]
- The St. Gall glossary. *American Journal of Philology* XXXVIII (1917) 349—369. [St. Gall.]
- The Abstrusa glossary and the Liber glossarum. *The Classical Quarterly* XI (1917) 119—131. [Abstr.]
- The Affatim glossary and others. *ibid.* 185—200. [Aff.]
- Cada nom. plur. *ibid.* XII (1918) 20.
- A spurious mime fragment. *ibid.* 21.
- Mehercle and Herc(u)lus. *ibid.* 58.
- Adnotationunculae Plantinae. *ibid.* XIV (1920) 49—52.
- 'Glossae collectae' in Vat. lat. 1469 (Catomum. Naumachin). *ibid.* XV (1921) 38—40. [Gl. coll.]
- Etyma latina. *The Classical Review* XXXI (1917) 128—130. [Et. lat.]
- The Festus glosses in a Monte Cassino Ms (No. 90). *ibid.* 130—132. [Fest. gl.]
- The Philoxenus glossary. *ibid.* 158—163. [Phil.]
- The Cyrillus glossary and others. *ibid.* 188—193. [Cyr.]
- A phrase-book of St. Columban (?) *ibid.* XXXII (1918) 31—32. [Columb.]
- Alapari. *ibid.* XXXIV (1920) 167
- Bird names in Latin glossaries. *Classical Philology* XIII (1918) 1—22. [Bird. n.]
- The Corpus, Épinal, Erfurt and Leyden glossaries. *Publications of the Philological Society*, VIII. Oxford (1921). [Corp. Ep.]
- The Corpus glossary edited, Cambridge 1921. [Corp. ed.]
- and H. J. Thomson, *Ancient lore in medieval Latin glossaries*. St. Andrews University Publications XIII, Oxford 1921. [Anc. l.]
- H. J. Thomson, *A new supplement to the Berne scholia on Virgil*. *Journal of Philology* XXXV (1918) 257—286. [Bern. sch.]
- Notes on the Abstrusa glossary and the Liber glossarum. *The Classical Quarterly* XIV (1920) 87—91. [Notes]
- Anaphus. *The Classical Review* XXXIV (1920) 32—33.
- R. Weir, *Virgil glosses in the Abolita glossary*. *The Classical Quarterly* XII (1919) 22—28. [Virg. gl.]
- Apuleius glosses in the Abolita glossary. *ibid.* XV (1921) 41—43. [Apul.]
- Addendum on Apuleius glosses in the 'Abolita' glossary. *ibid.* 107. [Apul. add.]
- N. F. G. Dall, *A seventh-century English edition of Virgil*. *ibid.* XII (1918) 171—178.
- H. Bradley, *Remarks on the Corpus glossary*. *ibid.* XIII (1919) 89—108.
- F. C. Burkitt, *Quaedam super Abstrusa*. Cambridge University Reporter 21. Dec 1920.
- J. F. Mountford, *Some quotations in the Liber glossarum*. *The Classical Quarterly* XV (1921) 192—194. [Lib. gl.]
- A new fragment of Latin comedy? *ibid.* XVI (1922) 104. [Com. fr.]

M. L. W. Laistner, Two notes from the
Liber glossarum. <i>ibid.</i> 105.
Fr. Rees, A Caper quotation in the Li-
ber glossarum. <i>ibid.</i> 106. | R. J. Shackle, Note on Abstrusa glos-
sary. <i>ibid.</i> XIV (1920) 186.
E. A. Loew, The oldest extant Ms. of
the combined Abstr. and Abol.
glossaries. <i>ibid.</i> XV (1921) 189—192. |
|---|---|

I. DE GLOSSARIIS

Glossas breviores Lindsay (Plac.) cum a Placido grammatico ab-
 iudicet, Pseudoplacidi vocare praefert. Eas omnes ex antiquorum
 auctorum velut Lucili, Enni, Naevi, Livi Andronici libris collectas esse
 sibi persuasit Karlii divisionem, quam Goetz supra (p. 62 sq.) rettu-
 lit, argumentis non satis firmatam esse ratus. Atque ut concedendum
 est duplicitatem illam quarundam glossarum sic posse explicari, ut sive
 ex variis auctoribus sive ex diversis eiusdem auctoris locis glossemata
 compilerator contulerit, ita negari non potest non aequalem esse omnium
 glossarum naturam, praesertim lemmatum formam si respicis; itaque
 si quis contendat, id quod Karl fecit approbante quodammodo Goetzio,
 praeter scholia marginalia etiam glossematum quandam collectionem ad-
 hibitam esse ab eo, qui hoc de quo agitur glossarium confecit, quomodo
 is probe redargui possit, equidem non video. Sed ut res se habet, haec
 in medio relinquamus necesse est. Glossas Pseudoplacideas primitus non
 ad alphabeti ordinem dispositas fuisse L. cum aliis de causis suspicatur,
 tum inde quod glossa *Caculabor* secundum corruptam formam *Iaculabor*
 inter glossas ab *I* littera incipientes inserta est; idem num glossam
 V 21, 11 recte huc traxerit, dubitaverim, cum ex Libro glossarum
 (66, 15 et 64, 21) appareat duas subesse glossas ab eadem *E* littera in-
 cipientes, quae in archetypo librorum Romanorum corruptae in unam
 glossam coaluerunt, sicut glossae 55, 32 et 54, 17 in illo archetypo male
 contractae sunt alterius lemmate omisso (14, 36). Similem corrupte-
 lam passus est ille codex, a quo Liber glossarum pendet, quippe qui
 70, 24 post glossam *Frugem fecisti* exhibeat verba *fat* (pro *fac*) *interdum*,
 quae pertinent ad *Facesse*, cf. 22, 31 et 32. Hic iam commemoretur
 Lindsayi coniectura, qua ultima glossae *Favisae* (22, 1 = 68, 6) verba
hominum a fruge danda ad eandem glossam *Frugem feristi* referenda
 esse censet; quamquam quod pro *hominum* scribendum esse putat *hoc*
minus est (= *hoc deest*), hoc nescio an artificiosius excogitatum sit: ma-
 luerim glossam sic restituere '*Frugem fecisti*' pro *bene fecisti* (*probe f.*
libri Romani), unde quidem '*frugi homo*', non *a fruge danda*; cf. GL. I
 105, 2. Ceterum etiam quae sequitur glossa integra non est; nam post
interdum desideratur altera vocis *Facesse* significatio, qua de causa in
 Thes. gloss. (ubi addas 70, 24) suppletum est *recede* (cf. Placidi gl. *Fa-*

cessite et Nonium 306). Recte praeterea monuit L. glossae *Forco* (22, 2) in libris Romanis male agglutinatas esse alteram, cuius lemma interdictum; quae sic videtur esse restituenda <*Forpex*> dicta ab eo quod ferienda petat (in Libro gloss. 70, 7 haec omittuntur; ibidem recte distinctae sunt glossae *Formastro* et *Formum* 70, 10 et 12, quae in libr. Rom. unam efficiunt 22, 3). Cf. etiam glossam *Gnarigationum* (24, 23 = 72, 6 = 106, 29), cui adhaeret alia, cuius lemma *Grallis* iam in communi omnium librorum archetypo omissum erat; Romanis libris propria est coniunctio glossarum *Latro* et *Livitus* (30, 7, ubi iterum alterius lemma excidit), quae distinctae leguntur in Libro gl. 80, 10 et 81, 2 (in Parisino prior sola exstat 111, 45). Denique commemorandum est glossae *Lupam* (29, 38 = 82, 8 = 114, 30) in illo archetypo, ad quem et Lib. gl. et cod. Paris. redeunt, adnexam esse eam quae in libris Romanis sequitur glossam *Lepidula festiva*, ita quidem, ut *-nar dicitur* antecedentis glossae desideretur: quod L. bene ad talem archetypi formam refert

*Lupam meretricem a rapacitate vel a
libidine huius animalis, unde et lupa
Lepidula festiva. [nar dicitur]*

Sed haec hactenus.¹⁾

Quod ad glossas ampliores attinet, L. Karlio concedit duo genera esse distinguenda, alterum ad 'bonam locutionem' et orthographiam pertinens, verborum interpretationi serviens alterum, sed ne hic quidem de diversis fontibus cogitare necessarium esse: suspicatur enim revera esse 'glossas acceptas ex auditorio Placidi grammatici' et acceptas quidem a discipulo illius, qui quae magister variis de rebus docuisset, litteris mandasset et in lexi formam redegisset. Cui coniecturae ut aliquot glossae favere videntur (e. g. *Lamenta*, *Heliton*, *Regionem intra degit*), ita aliae plane refragantur, quae quin ex commentariis corrasae sint, dubitari vix

1) Lindsay, Et. lat. 128, uberius tractat glossas *Bovinator* V 8, 11 = 50, 33 et *Bovina:ri* V 8, 23 = 50, 32, quas ad Verrium Flaccum redire suspicatur, qui haec fere exhibuisse illi videtur: *Bovinari conviciari, ut ***, unde bovinatur conviciator apud Lucilium 'si tricosus bovinatorque ore improbus duro.' nam bovinares dicebantur qui clamorem faciebant* (cf. Ps.-Philox. II 31, 13 ex eodem fonte hauriens). Prioris autem glossae pristina forma ad Lucili versum in margine adscripta viro d. haec fuisse videtur: *Tricosus inconstans*. Ad eundem versum Lucili refert L. glossam *Abstrusa* IV 26, 18 in aliis glossariis saepe repetitam *Bovinatores inconstantes*, quam ex Donati commento Vergiliano fluxisse suspicatur. At praeterquam quod et in *Abstrusa* et apud Ps.-Philoxenum numero plurali lemma exhibetur, satis mirum esset, si Donatus et Ps.-Placidus in eundem errorem non minus mirum incidissent. Ceterum de commento Vergiliano glossarii *Abstrusa* fonte magnopere dubito (v. infra). Cf. etiam Goetz, *Fragm. Plaut.* 193; *Ind. schol. Ien.* 1893 p. V; *Dammann, De Festo Ps.-Philox. auct.* 47.

potest; cf. inprimis glossam *Indiges* (27, 19 = 76, 24), ubi verbis *ut supra dictum est* ad scholion antecedens relegamur; adde gl. *Eo ingenio omnia generans: ingenium pro natura posuit* (19, 18 = 64, 24), quae aucta est glossemate *ea natura* inter *ingenio* et *omnia* inserto: simili compilatoris negligentiae deberi videtur illud *autem* in gl. *Amplexus* (6, 2), *Chiatum* (11, 2), *Intendere* (27, 2), quae vocula deleta est in Libro gl. (47, 8; 54, 19; 78, 20). Quae cum ita sint, ad Karlii sententiam, quam p. 100 sqq. exposuit, accedere non dubito.¹⁾

Quod in extremis litteris (R sqq.) breviorum glossarum ordines considerantur, hoc Goetz (p. 61) ita explicari posse dicit, ut illos postea abiectos esse sumamus. De hac re haud scio an praeferenda sit Lindsayi sententia, qui compilatorem nescio quem, cum glossas breviores, quas in eodem codice, in quo 'Placidi' glossarium scriptum erat, invenisset ad alphabeti ordinem nondum redactas, usque ad P litteram distribuisset et inseruisset, taedio laboris molesti fessum negotio suo destituisse coniecit. Ceterum quae de fatis glossarii vel potius glossariorum profert L., haec adeo congruunt cum eis quae Goetz supra p. 59 sqq., p. 70 sq. exposuit, ut hic nihil fere videatur esse addendum. Hoc tantum monere liceat (ad p. 70), post ea quae ipse in Hermæ vol. LII (1917) p. 225 sqq. (cf. etiam p. 263 sqq.) de Isidoro et Placido disputavi, iam minus confidenter de Suetonio Placidi auctore cogitari posse quam olim fecerunt Kettner, Becker, Reifferscheid, alii; ibidem ostendisse mihi videor exemplar illud glossarii, quod Isidoro praesto erat, hic illic plenius fuisse codicibus nostris, cum his vero coniunctum communibus quibusdam corruptelis (cf. glossam *Caltulum*, de qua v. l. c. p. 264 et Lindsay Plac. p. 255).

Glossariorum 'Abstrusa' et 'Abolita' (sic Lindsay appellat eam partem, de qua Goetz supra § 34 disputavit) contaminatorum testes habemus codices Vaticanum 3321 et Cassinensem 439, quorum illum Lindsay octavo saeculo (ineunti) adscribit (sicut fecerunt Liebaert et Loew; cf. etiam Loew, 'Class. Quart.' XV 189 sqq.), hunc decimo; Vaticanum praeterea in media Italiae parte scriptum esse suspicatus est (cf. 'Class. Quart.' X 115). Communem horum librorum archetypum ex Hispania in Italiam perlatum esse palaeographicis rationibus efficitur; huc optime quadrat mira illa codicis Matritensis inscriptio, cuius Goetz supra (p. 125 adn.) mentionem fecit. Quae inscriptio sine dubio repetita est ex vetusto exemplari s. VII, unde hausit qui s. XI Matritense glossarium exaravit cum glossis Vaticanis arto vinculo coniunctum (cf. vol. IV p. IX). Non igitur veri simile est ab eo demum, qui Vaticani

1) Glossam V 4, 11 = 46, 3 *Alapari* ab ipso Placido ex *alapa* fictam non ad Plauti Truc. 928 referendam esse contendit L. Class. Rev. XXXIV 167.

glossarium condidit, duo illa glossaria esse contaminata (sic Goetz p. 125), quae sententia nescio an vel eo refellatur, quod Cassinensis, quippe qui saepius plenioris fontis memoriam servaverit, minime a Vaticano ipso pendet. Ab eiusdem archetypi 'fratre gemello' Lindsayio (cf. 'Abstr.' p. 121) pendere videntur illi codices, qui glossas Abstrusa solas exhibent; concludit hoc inde, quod glossae *Fugitivus interdum qui fugit* (interdum om. Vat., Cass., Paris. 7691) altera pars, quae est *Fugitivarius assidue*, in omnibus his libris desideratur. Sane dubitari non potest, quin codices glossarii Abstrusa propius accedant ad Cassinensis memoriam (in Vaticano enim multae glossae omissae, aliae novis interpretamentis auctae, haud paucae librarii mendis inquinatae); redeunt igitur ad exemplar, in quo aut duo illa glossaria nondum contaminata aut singuli glossarum ordines signis quibusdam distincti erant. Quamquam non ubique codices illi videntur certi duces esse glossas Abolita et Abstrusa secernere volentibus; nam quod haec vel illa glossa, quam Vatic. et Cassin. in ordinibus glossarum Abstr. exhibent, in illis desideratur, hinc iam non sequitur eam a glossario Abstr. esse abiudicandam vel potius glossario Abol. adsignandam. Aliter res se habet, sicubi in ordine glossarum Abol. exstant quae etiam in codicibus glossarii Abstr. reperiuntur. Saepenumero in his interpretamenta desiderantur, quae sunt in Vatic. et Cass.; tum dubius haeres, utrum illa in codicibus gl. Abstrusa omissa an in Vatic. et Cass. sive potius in communi horum archetypo addita esse tibi persuadeas. Ingentem esse earum glossarum numerum, quae in Vatic. et Cass. bis vel ter repetitae inveniantur, res est notissima; saepissime autem accidit, ut eadem glossa et in Abolita et in Abstrusa exhiberetur. Hanc rem satis miram L. ita explicare conatur, ut corruptarum glossarum emendatas formas in margine olim adscriptas a librario, qui diversam glossarum originem non curabat, ad arbitrium insertas esse sumat. Ac re vera saepenumero talis est illarum glossarum condicio, ut altero loco exstet forma corrupta, altero emendata; quarum illa haud raro vel in Cassinensi vel in codicibus glossarii Abstrusa vel in omnibus his libris omissa est. Itaque vera glossae sedes ibi esset, ubi corrupta forma legitur; rem interdum sic se habere non desunt quae commendunt: velut IV 140, 125 habemus in Abol. *Pernicibus celerissimis vel locibus*, 141, 23 eandem glossam, sed *celerissimis velocibus* (seu *veloc.* Vatic.); pertinet autem ad Verg. Aen. IV 180, et cum 140, 26 et 27 subsequantur glossae ad Aen. IV 441 et VI 490, omnis dubitatio exclusa videtur; cf. 140, 16 *Perrexerit id fraude induxit* (= 140, 32, nisi quod hic *fraudem* in Abol. (ad Ter. Phorm. 68 spectans; praecedit 140, 13 gl. *Perplexe* ad Eun. 817; sequitur *Pervium* ad Ad. 578) et 139, 17 *Pellexit in fr. ind.* in Abstr.; 68, 51—69, 5 in Abstr. series exstat gl. Ver-

gil., quarum ultima (ad Aen. IV 616) est *Extorrens quod supra* (scil. *Exul* = 69, 4, ad Aen. III 11); in Abol. 67, 42 legitur glossa emendata *Extoris quae supra*, sed hic non habet quo spectet. Non obstare videtur, quod glossae duplices saepe magno intervallo distant, velut 185, 33 *Togax furunculus* (Abol.) et 181, 10 *Tagax f.* (Abstr.); scilicet emendationes iam in protarchetypi marginibus adscriptae post, cum glossaria transcriberentur, secundum alphabeti rationem interpositae sunt. Ad eundem librum vetustiore nescio an recte referatur aliud glossarum genus, ubi altero loco novum interpretamentum additum est; fieri enim potuit, ut corrector ea, quae librarius seu desidia seu negligentia inductus omiserat, ex ipso fonte integra glossa repetita suppleret; quamquam rem satis incertam esse non ignoro. Glossas propter orthographiae diversitatem repetitas transire liceat; id unum monuerim non semper facile esse ad diiudicandum, quem ad ordinem pertineat glossa duplex (cf. 7, 41 *Adfaulilis delectauilis* Abstr. et 12, 54 *Aff. d.* Abol.; spectare videtur ad Ter. Ad. 896) Repetitiones huiusmodi tum demum institutas esse, cum iam duo illa glossaria contaminata essent, indicare videtur series glossarum a *K* littera incipiens (102, 55—103, 22), cui insunt aliquot glossae congruentes cum glossis Abolita (102, 55 = 28, 38 [prima est glossa seriei Vergilianae: 28, 38—46]; 56 = 27, 55; 103, 5 = 31, 18; 7 = 27, 47; 9 = 28, 32; 12 = 31, 28; 15 cf. 28, 6; 19 = 31, 27). Restat numerus glossarum non ita magnus, quae prorsus eodem modo in Abstrusa atque in Abolita (*adposui) exhibentur: 4, 9* = 4, 48; 7, 49 = 10, 39*; 14, 6 = 15, 32*; 14, 13 = 15, 29*; 15, 44 = 16, 20*; 25, 9* = 26, 30; 29, 19 = 31, 19*; 49, 42 = 53, 31*; 52, 5 = 53, 3*; 68, 49* = 69, 20; 90, 26 = 100, 5*; 94, 36* = 95, 17; 99, 23 = 100, 12*; 127, 5 = 127, 21*; 128, 29* (Ter. Hec. 302) = 130, 5; 128, 31* (Ter. Heaut. 294) = 130, 4; 135, 33* = 137, 18; 140, 29* = 140, 50; 189, 28 = 191, 22 etc. Haec duplicitas utrum casui tribuenda an cum Goetzio (p. 123) ex simili utriusque glossarii fundamento repetenda sit, aegre diiudices. Quamquam Goetz inprimis cogitat de glossis Vergilianis et Terentianis, quas utrumque glossarium exhibet, quae tamen, trivialia si excipis, non eadem sunt in Abolita atque in Abstrusa. Nam huius glossarii quae certe ad Terentium referendae sunt, eae in illo fere omnes desiderantur; rursus Abolita alias habet atque Abstrusa. Similiter res se habet in glossis Vergilianis. Quae quantum ad Abolita pertinent, artiore vinculo coniuncta esse cum eis, quas Goetz vol. IV p. 427 sqq. edidit, recte contendit L.; non enim solum eiusdem sunt prosapiae atque glossae codicis Vaticani (cf. supra p. 135), hoc est ex libro Vergiliano glossis illustrato collectae, sed haud parva pars plane cum illis congruit. Exempli gratia haec affero ex littera H: 444, 13 = 85, 8; 15 = 86, 2; 17 = 85, 4; 33 = 86, 46; 34 = 86, 49;

39 = 86, 44; 41 = 86, 51; 445, 5 = 87, 54; 6 = 88, 9; 9 = 87, 55; 10 = 87, 49; 15 = 87, 48, et ex littera L: 449, 5 = 103, 39; 6 = 106, 6; 8 = 104, 17; 12 = 104, 38; 34 = 106, 38; 37 = 107, 29; 39 = 106, 34; 42 = 106, 37; 450, 1 = 106, 30; 2 = 106, 32; 5 = 107, 41; 7 = 106, 36; 18 = 109, 30; 24 = 110, 31; 28 = 110, 30; 34 = 111, 42 (?); 35 = 111, 41; 37 = 111, 14; 38 = 111, 33; 39 = 111, 39; 451, 5 = 111, 20; 6 = 110, 12 (?); 7 = 108, 23, et ex initio litterae M: 451, 23 = 114, 35; 26 = 115, 3; 29 = 113, 28; 30 = 114, 16; 36 = 114, 13; 38 = 113, 23a; 39 = 114, 15; 41 = 113, 27; 42 = 114, 24. Hic illic in altero glossario novum interpretamentum accessisse quod in altero desit, non est quod miremur. Non eadem exstat necessitudo inter glossarium Vergilianum et glossarii Abstrusa glossas Vergilianas, etsi non omnino desunt quae consentiant; saepius autem verba poetae aliter hic, aliter illic explicantur: cf. 427, 27: 5, 45; 428, 2: 22, 2; 3: 8, 24; 4: 8, 35; 48: 12, 46; 441, 44: 72, 25; 443, 30: 79, 29; 24: 79, 42; 447, 2: 95, 41; 5: 95, 18; 449, 21: 105, 9; 43: 106, 22; 450, 42: 111, 10 etc. Talem diversitatem in glossis Abolita rarius invenies, velut 443, 29: 79, 55; 446, 29: 89, 59; 41: 90, 10; 458, 18: 113, 25. Glossas Vergilianas in Abolita saepe continua serie exhiberi iam Gnuég (v. supra p. 118) perspexit, quem secutus Goetz exempla talium ordinum proposuit; hoc latuit Weirium, qui cum eandem rem uberius tractaret, Lindsayi usus observatione, qui ordinem versuum Vergilianorum in his glossis fere retineri animadvertit, non paucas glossas ad suum locum revocavit et nonnullas feliciter emendavit, quamquam in eis quae protulit non desunt, de quibus tuo iure dubites.

Quod ad reliquos glossarii Abolita fontes attinet, Goetz et Lindsay ad eundem fere finem pervenerunt. De glossis, quas ad Festum ipsum hic referendas esse sibi persuasit, ille cautius quodam cum Festo vinculo coniecti posse contendit (p. 122), infra disputandum erit; in Apuleianis quoque glossis interdum continuas series breviculas agnoscere posse post Lindsayium demonstravit Weir; en illas: 29, 33 = Met. 7, 12 vel 8, 13; 34 = ib. 9, 16; 35 = ib. 16; 34, 34 = ib. 2, 9; 35 = ib. 3, 2; 36 = Socr. 8; 37 = Apol. 33; 40, 14 = Met. 1, 24 (vel 5, 8); 15 = ib. 1, 24 (vel 5, 31); 16 = ib. 9, 2; 17 = Apol. 49 vel 50; continuatur haec series post glossas Abstrusa: 40, 44 = Apol. 20; 45 = Flor. 17; 41, 5 = Met. 2, 10 (fort. etiam 41, 1—4 ad Apuleium referendae sunt); 69, 24 = Met. 1, 16; 25 = ib. 9, 32; 28 = Flor. 9; 29 = ib.; 86, 6 = Apol. 13; 7 = ib. 57 vel 59; 8 = ib. 61; 9 = Met. 1, b; 10^a (*Aerugo* <****>) = ib. 1, 21; 10^b (<*Hirudo*> *sanguisuga*) = ib. 6, 26 (?); 90, 5 = ib. 5, 28; 6 = ib. 9, 28; 7 = ib. 9, 37; 46 = ib. 5, 17; 47 = ib. 7, 22; 48 = Mund. 27; 49 = Apol. 53 vel Socr. 16; 50 = Dogm. Plat. 1, 8; 53 = Socr. 4;

54 = Flor. 2, 16; 91, 54 = Apol. 4; 55 = ib. 66; 94, 5 = Met. 6, 23; 6 = ib. 8, 1; 7 = ib. 8, 1; 8 = ib. 8, 14; 9 = ib. 8, 28; 98, 49 = ib. 8, 9; 50 = Apol. 73; 51 = Socr. 12; 130, 43 = Met. 2, 20; 44 = ib. 3, 28; 45 = ib.; 47 = ib. 4, 15; 142, 31 = Met. 8, 2; 32 = ib. 8, 22; 33 = ib. 9, 14; 35 = ib. 10, 23; 26 = Apol. 38; 38 = ib. 50; 39 = Mund. 18; 40 = Met. 10, 18; 41 = ib. 10, 25; 184, 36 = Met. 7, 4 etc.; 37 = ib. 4, 33; 38 = ib. 5, 21; 39 = ib. 5, 25; 187, 49 = ib. 2, 7; 50 = ib. 4, 7; 51 = ib. 6, 25; accedunt singulae glossae, velut 13, 37 = Met. 6, 18; 36, 21 = ib. 8, 28; 50, 23 = ib. 8, 5 vel 10, 24; 191, 3 = ib. 9, 29. Alias glossas ad Apulei libros, qui aetatem non tulerunt, redire posse recte monuisse mihi videtur idem v. d. Eucherii glossae, quae leguntur 20, 17—19, num ad glossarium Abolita pertineant, dubitat Lindsay; cum Vaticanus ab 19, 31 (*Apoplanesis*) usque ad 26, 41 (*Brauium*) deficiat, solus testis est codex Cassinensis, quem saepius interpolatoris manum expertum esse satis constat. Mihi vero aliquam dubitationem movet, quod Eucherii glossae etiam ibi leguntur, ubi praeter Vaticanum codices glossarii Abstrusa ad Cassinensem accedunt: v. 18, 21 (cf. 18, 46^a); 19, 9; 19, 14; 24, 9; alia. Alibi, ut 19, 37 vel 138, 20, testimonio librorum Parisinorum caremus. Quae cum ita sint, frustula illa Eucheriana aut ex glossis Abstrusa in ordinem glossarum Abolita delata esse aut in archetypum duo illa glossaria amplectentem inculcata esse sumamus necesse est. De glossis Isidorianis nescio an eodem modo iudicandum sit. Sane quas attulit L. — 115, 12^a = Isid. Or. XIX 24, 19; 117, 12^a = ib. 31, 4; 118, 28^a = ib. 31, 12 (et 13) —, eae in solo Cassinensi reperiuntur; idem valet de 6, 38^a = XVII 9, 20; 26, 9 = XIX 27, 4; 187, 17^a = XIX 24, 8 (cum additamentis); fortasse etiam de 6, 9^a = XVII 9, 25. Sed ne in Vaticano quidem desunt, quae ad Hispalensem possint referri; cf. 171, 49 *Sica genus armorum est simile vidubio*; hoc vero (maxime add. Cass.) *utuntur qui apud Italos latrocinia exercent* cum Isid. XVIII 6, 8 *Sica . . . gladius brevis, quo maxime utuntur* — *exercent*; simile additamentum habes 145, 22, ubi etiam codices glossarii Abstrusa accedunt: *Poculum calix vel scifus vel omne vas in quo bibendi est consuetudo* (eadem glossa in Affatim IV 554, 11 exstat). Porro 143, 37 in omnibus libris habemus glossam *Pirites* (= Aff. 553, 45), quae ad verbum cum Or. XVI 4, 4 (ex Augustino De c. d. XXI 5, quocum Plinium NH. XXXVI 137—138 contaminavit episcopus) consentit; eodem referemus similem glossam isdem codicibus traditam 170, 26 *Sebenites* (lege *Sel*; eadem corruptela [*Seuenites*] in Sang. IV 283, 44) = Or. XVI 4, 6 (ex eodem Augustini loco). Atque aliam esse harum glossarum condicionem, aliam illarum, quas unus Cassinensis exhibet, vix quisquam contenderit: sequi ergo videtur, ut omnes in communi archetypo exstitisse, partem vero a Vaticani librario, qui

alias quoque glossas longiores reiecit¹⁾, omissas esse existimemus. Quae sententia si probatur, non est cur de glossa IV 194, 4 (Abstr.) dubitemus: aut neglegenter excerpta est ex Isidori Or. XI 1, 116 aut in archetypo nescio quo casu truncata (ultima pars delata est in glossas Abolita 192, 45; aequae corrupta forma legitur in Aff. IV 579, 24 et in Vatic. 1471 V 543, 5).²⁾ Addere hic iam liceat nonnullas codicis Sangallensis 912 glossas, quae Isidoro debentur — IV 292, 27 *Trinacria* (= Or. XIV 6, 32); 28 et 29 *Trieris* (= Or. XIX 1, 10): 290, 24 *Transtra* (= Or. XIX 2, 5) —, ex archetypo glossarii Abstrusa-Abolita saltem posse repeti, siquidem ex illo hausisse eum, qui glossarium Sangallense composuit, recte statuit Lindsay. Isidori memoriam affert etiam glossa IV 265, 7 *Oppidanus civis ex oppido, nam oppidaneus latinum non est. apud antiquos oppida dicta sunt quod opem darent*, quibuscum cf. Or. XV 2, 6 *quod opem darent, idcirco oppida nominata dixerunt*; hic Hispanensis explicatio eodem modo addita est, quo in glossis *Siva* et *Poculum*³⁾

Hic paululum subsistamus. Qui ea, quae adhuc Lindsayium plerumque secutus exposui, probabilitate quadam non carere concesserit, is opinor mihi assentiatur contententi nec Vaticanum nec Cassinensem in-

1) Exempla afferre liceat insigniora: 3, 20 (Abstr.) *Asylum* (= Plac. V 4, 18 = 48, 32); 41, 2 (Abol.) *Confarreatis nuptiis* (~ Serv. auct. ad Georg. I 31); 47, 20 (Abstr.) *Culleus* (primam tantum partem recepit Vatic., integra glossa alibi saepius reperitur, velut in Affatim IV 502, 3, in Sangall. IV 224, 53, in Libro gloss. V 187, 5); 50, 29 (Abol.) *Decrepti* (hic quoque Vatic. alteram glossae partem omisit, quacum cf. Varro De l. l. VI 5 cum adnot. et Donatus ad Ter. Eun. 231⁵⁾); 65, 49 (Abstr.) *Aetna* (eadem res atque in antecedentibus: cf. Aff. IV 508, 35 et AA V 454, 5); 103, 26 (Abstr.) *Labyrinthum* (breviorem glossam exhibent codd. Parisini); 104, 33 (Abstr.) *Lanternae* (cf. gloss. Paris. V 111, 12; Lib. gl. V 215, 18; Isid. Or. XX 10, 7); 109, 1 (Abstr.) *Limbus* (omiserunt etiam codd. Parisini; initium exhibet Lib. gl. V 218, 13, totam glossam AA V 463, 30; laudatur Suetonius); 143, 34 (Abstr.) *Pyra* (= Aff. IV 553, 42; cf. Sangall. IV 272, 44; Abav. IV 377, 24; al.); 179, 43 (Abol.) *Subcenturiatus* (cf. Donat. ad Ter. Phorm. 230¹⁾; Fest. p. 306, 25); 185, 41 (Abol.) *Tongiliatim loqui* (= AA V 486, 31; cod. Vatic. 1468 V 517, 3 + 4); 188, 25 (Abol.) *Varam vilis* (easdem corruptelas exhibent AA V 488, 25 et Vatic. 1468 V 518, 5 [cf. inprimis uel de pro unde, ex uide ortum], qui in fine addunt *ubi afantio* vel *fantici* [pro *uibia uaram*], quae librarius Cassinensis abiecit).

2) Isidorianis num etiam adscribenda sit glossa 145, 9 (Abol.) *Plemina*, dubium est: propius enim accedit ad Capri orthogr. G.L. VII 99, 9 quam ad libellum De proprietate sermonum (no. 105), qui Isidoro adscribitur. Confidentius fortasse indicabis de gl. 89, 6 (Abstr.) *Idolum*, quae ad verbum fere consentit cum Or. VIII 11, 14, quamquam Isidorus hanc etymologiam, quam 'quidam Latini ignorantes Graece imperite' protulerunt, vituperat.

3) Lindsay huius glossae ultimam particulam ad Festum 202, 25 refert; sane Isidori adnotationem cum illo aliqua ratione coniunctam esse veri simile est. Ceterum glossas Sangallenses 272, 34 *Pyxides* ab Or. XX 7, 3; 296, 49 *Vola* ab Or. XVII 7, 67; 297, 51 *Vrvum* ab Or. XV 2, 3 pendere equidem vix crediderim.

tegram nobis exhibere archetypi imaginem, sed omissione, interpolatione, transpositione, contaminatione glossarum multifariam immutatam. Iam ante Vaticanam aetatem quin sua fata habuerint glossaria Abstrusa et Abolita coniuncta, vix potest dubitari; coniuncta fuisse illa medio fere saeculo septimo Goetzii est sententia veri simillima (v. p. 125). Quo tempore glossaria singula composita sint, tum demum accuratius definiri poterit, cum recentissimi auctores, ad quorum opera glossae referri possunt, cogniti erunt; interim si sexto fere saeculo glossaria illa tribuimus, non vereor ne nimis a veritate aberremus.¹⁾

Patriam archetypi Hispaniam fuisse vix dubium esse potest ei, qui omnia quae praesto sunt indicia comprehenderit. In eadem terra glossarium Abolita compositum esse Lindsay sibi persuasit, cui cur obloquar non habeo. Idem vero si glossarium Abstrusa quamvis dubitanter ad Galliam delegat, vereor ne argumento nitatur non satis firmo. Legitur enim IV 14, 43 haec glossa *Alnum lignum id est verna* (berna Cassin.); eadem exstat in Affatim IV 485, 31 (v. l. *vernam et um*) et in Sangall. IV 205, 51 (ubi *vernium* [sic et gl Scal. V 590, 31] et post *lignum* interiectum *alnetinum*): exstitisse igitur videtur iam in communi horum glossariorum fonte. Atque hominem Gallicae linguae gnarum interpretationem illam addidisse certum est², ubi eam addiderit, non item; cf. quae Goetz supra p. 285 recte monuit. Accedit, quod illis de quibus agitur temporibus — id quod ne Lindsayium quidem effugit — meridionalis Galliae pars ad Hispanorum regnum pertinebat, unde magno et hominum et studiorum commercio coniunctas fuisse regiones citra Pyrenaeos montes et ultra sitas consentaneum est.

De fundamento glossarii Abstrusa Lindsay in universum cum Goetzio consentit, nisi quod glossas Terentianas silentio transit. Et concedendum quidem huius poetae vestigia multo rariora esse quam in

1) Glossa Abolita IV 18. 35 *Antifrasis cum dicimus abundare quod non est et acidum quod dulce est* [denuntiamus naturae] exceptis ultimis verbis legitur etiam in Libro gloss. (cod. Bern. 16 f. 31*), ubi additur '*si non in faciem benedixerit tibi*' (= lob 1, 11). Ad Iulianum Toletanum cum retulerit haec Hagen Anecd. Helv. p. XLVIII, Lindsay (Abol. p. 279 sq.) glossam ex illo desumptam esse coniecerat: quam coniecturam per litteras mihi datas revocavit Iulianum potius simili adnotatione usum esse ratus. Rem sic explicari posse ut concesserim, tamen non neglegendum esse puto eandem glossam exstare in Affatim IV 481, 41, ubi omissa sunt verba *acidum — naturae*, additum vero *ut est illud 'nisi in faciem benedixerit tibi'* unde in communi archetypo integram glossae formam, qualem Lib. gloss. exhibet, iam exstitisse suo iure coniecerit aliquis. Minime vero inde glossarium Abolita non ante finem saeculi septimi compositum esse concludi potest.

2) Similiter Scoti manum prodit illud *id est ferna*, quod Philargyrii ad Verg. ecl. 6, 63 adnotationi *Alnos* pro *populis* posuit interiectum est.

Abolita, tamen non desunt quae apte ad illius fabulas referantur. Sane Terentianae glossae numero longe superantur Vergilianis, quas ex vetustioribus fontibus, scilicet ex 'commento variorum', depromptas esse sibi persuasit L., quem secutus est Thomson. Sed hanc quaestionem nunc mitto infra de ea disputaturus; id unum hic addam Lindsayio veri simile non videri Festum in numero fontium glossarum Abstrusa esse habendum. Inter glossas tertii generis, quod distinxit Goetz (p. 124), esse quasdam, quae ad Ambrosii in Lucam commentarium revocari debeant, ostendit Burkitt; exempla profert haec: 45, 31 *conperendinatio* = A. 1268 D.; 190, 47 *vernāt* = A. 1276 D.; 59, 2 *dumis* = A. 1278 B.; 73, 43 (= 74, 29) *faleras* = A. 1296 A.; adde *mantilia*, *idioma*, *phantasma*, *armonia*, alia, quae apud eundem auctorem occurrunt. Idem v. d. adnotat in Abstrusa circiter triginta tres glossas biblicas reperiri, quae fere omnes ad Onomastica sacra possint revocari. Glossam 44, 12 *Conquirentes causas* (Act. Apost. 6, 9) non ad Vulgatae (quae habet *disputantes*), sed ad Italae textum redire monet Lindsay.

Transeo ad glossarium codicis Sangallensis 912 s. VIII, cuius prototypum iam septimo saeculo exstitisse Goetz (p. 125) ex codicis Ambrosiani F 60 sup. excerptis conclusit: at Lindsay (Aff. p. 195) Ambrosianum non, ut Pascal fecit, septimo, sed octavo saeculo tribuit et a Sangallensi pendere contendit. Sed hoc levioris momenti est, nam non tam de ipso codice Sangallensi agitur, quem non adeo diligenter exaratum esse sunt quae doceant, quam de archetypo glossarii, ad quod etiam illi codices redeunt, quos cum Sangallensi satis arto necessitudinis vinculo cohaerere Goetz dixit, inprimis codex Cassinensis 218 anno 909 et codex Vaticanus 1469 anno 908 scriptus, qui inter alia glossarium Asbestos continent. Illud ergo glossarium non una ratione cum glossis codicis Vaticani 3321 (et Cassinensis 439) comparari posse recte idem v. d. contendit (p. 126); quem consensum Lindsay ita explicat, ut eum, qui glossarium Sangallense composuit, praeter alios fontes etiam glossas Abstrusa-Abolita adhibuisse statuatur, ita quidem, ut ad arbitrium ex hoc thesauro glossas deligeret, delectas saepius contaminaret, retractaret, decurtaret, amplificaret. Contaminationis exempla affert haec: IV 260, 42 *Nectar sapor* (cf. Abol. 127, 25 a *Nectar sapor dulcedo*) vel odor summae suavitatis (cf. Abstr. 123, 13 *Nectari melle vel dulcedo suavitatis*, sic Cassin.) vel potio deorum (cf. Abol. 124, 34 *N. potio deorum*) et vita (cf. Abol. 124, 32 *N. vita deorum*) et IV 253, 10 *Lanista macellarius qui carnes ferro laniat* (cf. Abol. 105, 27 *Lanistarii macellarii qui carnes ferro laniant*, ubi *Lanista* Cassin.) et *magister gladiatorum* (= Abstr. 104, 5); retractationis haec: IV 296, 12 *Vineas machinamentorum genera, quae fiunt in modum turrium* (huc usque = Abstr. 193, 25) ad expugnandos muros (ac

rotis ducuntur, in quibus ascendunt milites et muros expugnant Abstr.) et glossam Vergilianam IV 286, 38 *Stipante caterva comprimente multitudine* (vera forma exstat in glossario Vergil. IV 465, 3 *St. c. cingente multitudine*, pro qua in Abol. 176, 31 est *St. c. ingente* (-i Cass.) m., quod male supplevit Vaticanus addito *collecti*); decurtationis: IV 290, 30 *Trabea vestis senatoria purpurea* (cf. Abol. 187, 17a *Tr. v. s. ex purpura et cocco* etc.): amplificationis exemplum ipse addam hoc: IV 256, 6 *Lucar* <in urbe Roma (cf. Ab absens IV 415, 13 et Vat. 1468 V 506, 34 et 52)> *erogatio quae solebat in lucis fieri* (= Abstr. 110, 43) et *vectigal* (= Abstr. 111, 1; v. app. cr). In Abstr. IV 94, 51 et 52 has habes glossas *Inliciunt inlicita persuadent* et *Inlectant quod supra*; in Sangallensi prior legitur 249, 52, posterior 250, 16. Similiter disiectae sunt glossae *Calamaula canna de qua canitur* (IV 213, 43 = Abstr. 30, 11) et *Calamaularius ipse qui de canna canit* (IV 214, 3; hanc glossam unus Sangall. servavit). Apparet auctorem glossarii Sang. interdum a fontis ordine recessisse, hic illic autem servasse quae qui Vaticanum et Cassinense glossarium redegerunt nescio qua de causa non receperunt¹); qui et ipsi glossas, quae in fonte primario sine dubio coniunctae erant, saepius separaverunt: cf. IV 72, 21 et 73, 29 = Ampl.² V 293, 50—51 (prior glossa legitur etiam in Aff. IV 517, 45, posterior in AA V 455, 33, ubi nota *q̄ st* [pro *q̄ s*] = *quod supra* est: in Amploniano male *qui praeest*.³) Corrigenda igitur, quae Thes. gloss. s. v. exhibet); IV 137, 29 *Parma genus scuti* et 31 *Parimola quod supra* (emendata forma in Abol. 136, 29 legitur *Parimula quae* [1] *supra*), interposita est 137, 30 gl. *Parentalia* (eodem modo in Affatim post IV 547, 43 *Parentalia* sequitur 44 *Parimula quod supra*; gl. *Parma* ad 549, 7 reiecta est); IV 166, 19 et 43 (interiecta est series gloss. Abol.) = Aff. IV 564, 13—14 (glossam posteriorem omisit Sangallensis, qui priorem solam recepit IV 281, 33). Sane negari non potest unum glossarii Sangallensis fundamentum esse glossarium Abstrusa-Abolita, non quidem quale Vaticanus exhibet, sed exemplar vetustius atque plenius, a quo Vaticanus et Cassinensis (fortasse intercedente proprio horum librorum archetypo communi) pendent nec non alia glossaria velut Affatim, AA, Amploniana, Liber glossarum; cf. quae Lindsay (Sang. p. 353 sq.) comparavit, qui simul recte observavit glossas Vergilianas et Terentianas, quae quidem in contaminato glossario

1) Ampl.² V 295, 29—31 has tres habet glossas: *Flamen Dialis*, *Fl. Martialis*, *Fl. Quirinalis*; eadem in Sang. leguntur IV 237, 53 *Fl. D.* et 238, 4—5 *Fl. M.*, *Fl. Q.*; primam solam servarunt Vat.-Cass. IV 77, 14 et Aff. IV 517, 24 eadem corruptela (*Flamen dia*) coniuncti.

2) Ultimam glossae *Factiosus* partem in Abstrusa ex alia glossa postea additam esse docet eiusdem Ampl.² gl. 293, 58 = Ampl.¹ 361, 51 = Cantabr. F 52 *Factiosus saepe faciens*.

exstant, hic maximam partem esse omissas (suspiciatur in fonte notam velut DE VIRG., DE TER. fuisse adscriptam); ceterum alias glossas ad eosdem poetas pertinentes in Sang. exhiberi vel ex iis elucet, quae Goetz supra (p. 126) composuit. Mentione digna videtur glossa IV 297, 1 *Voti compos memor*, cui additum est *expli de wō*: erant igitur singuli glossarum ordines in archetypo titulis et subscriptionibus distincti, sicut ex parte adhuc titulis distincti sunt in Vaticano. Sed haec sufficiant. Alium fontem glossarii Lindsay detexisse sibi videtur (l. c. p. 255): reperiuntur enim hic illic voces graecae, velut IV 216, 13 *Casu τῇ τύχη* (*titixi* cod.); 23 *Amicum τὸν φίλον* (lat. litt. cod. ut semper); 25 *Καίπερ superque*; 262, 46 *Noverca μητριὰ* (*matrea id est matrinia* cod.; *matrea* etiam Abav. IV 369, 21; AA V 468, 23; al.) (adde 237, 58 *Flabra φουσηματα* [= vol. III 426, 37] *vel venti*); praeterea cf. 211, 25 *Brephotrophium*; 262, 13 *Nosocomium*; 241, 35 *Gerontocomium*; 273, 43 *Ptochotrophium*; 298, 21 *Xenodochium*. Talia v. d. censet esse deprompta, incertum recta via necne, ex glossario bilingui; sed pauciora sunt quam quibus multum efficiatur. Maioris momenti esset, si staret, alia Lindsayi coniectura: persuasit enim sibi satis magnam glossarum Sangallensium partem per Ps.-Philoxeni glossarium ad Festum redire; de qua quaestione cum seorsum disputare mihi proposuerim, hic satis habeo id attulisse exemplum, quo maxime v. d. nititur. Exhibet namque Sang. IV 201, 16 *Abiugassere disiungere*, in AA V 437, 4 legimus *Abiugassere abiugare dissolvere* (435, 21 *A. dissolvere*), apud Ps.-Philox. II 3, 41 exstat *Abiugassere ἀποξῶσαι*: inde concludit et glossario AA et Sangallensi eandem Ps.-Philoxeni glossam subesse, cuius interpretamentum diverso modo in latinam linguam retro translatum sit. At eodem iure Placidi quoque glossam V 7, 5 = 43, 5 *Abiugassere abiungere abducere* per Ps.-Philoxenum ad Festum revocare possis. Sed quid rei sit, post videamus. De Isidori vestigiis iam supra verba feci; glossas biblicas ne Sangallensi quidem glossario deesse (ex Hieronymo vel Eucherio vel Isidoro collectas) et Goetz (p. 127) et Lindsay (p. 357) monent.

In universum dici potest codicis Sangallensis materiem ex bonis quidem fontibus esse congestam, sed compilatorem haud raro testem se praeberere fide non ita dignum, id quod ex comparatione cum aliis glossariis instituta facile intellegitur; ubi rectam formam exhibet, saepius difficile est ad diiudicandum, utrum meliori fonti an coniecturae eam debeat. Huc pertinet gl. IV 215, 20 *Candes vasa fictilia*, pro qua in Abol. IV 28, 2 legitur *Cardens vasa fretiva Saliorum*; sane corrupta lemmatum forma necessitudinem quandam inter has duas glossas intercedere docet, sed glossam Sang. ad proprium fontem redire ostendunt gl. Abav. IV 316, 3; Ampl.² V 273, 44; Ampl.¹ V 349, 58 = 355, 7 (gl. Scal. V 594, 9

= 595, 66). Has ad communem archetypum scriptura semiunciali quam insularem vocant exaratum redire suspicatur Lindsay et in eo *n* litteram pro *r* fuisse substitutam (*carde[n]s* > *candes*); idem v. d. propter gl. IV 240, 2 *Fusae interiectio mali odoris*, quam cum Charisio GLI 239, 6 comparat, compilationem Sangallensem fortasse in monasterio Bobiensi ortam esse coniecit, sed ipse rem adhuc non satis exploratam esse alibi ('Class. Quart' XI 195) concedit. Ceterum num glossa illa a Charisio pendeat, magnae dubitationi obnoxium est. Hoc tamen negari vix potest glossarium Sangallense quodam vinculo coniunctum esse et cum Amplonianis (quibus accedit Cantabrig. coll. corp. Chr.) et cum aliis glossariis, inter quae praeter gl. Abavus etiam gl. Affatim est; quale autem fuerit illud vinculum, adhuc non satis constat.

De Affatim glossario Goetz supra (p. 141) breviter statuit aut putandum esse aliud olim glossarium exstitisse, ex quo omnia, quae illo continentur, derivari possent, aut ex duobus vel adeo pluribus materiam esse collectam. Atque ipse iam indicaverat Affatim partim cum glossariis Abtrusa-Abolita glossas habere communes, partim cum Amploniano glossario secundo nec non cum primo. Haec optime comprobantur eis, quae Lindsay et Thomson de huius glossarii fontibus exposuerunt. Dubium esse minime potest, quin, qui Affatim composuit, magnam glossarum partem ex Abtrusa deprompserit; cf. series paene integras inde translatas, quas Goetz exempli causa attulit, quibus aliae similes nullo negotio addi possunt, velut in littera L IV 531, 62—532, 46; 533, 10—30; 533, 45—534, 28; 534, 44—54; 535, 11—39; in littera T 572, 1—31; 572, 45—573, 22; 573, 42—574, 3; 574, 25—49; 575, 3—33; 575, 49—54; 576, 6—9. Iam supra vidimus in Affatim continuari glossas Abtrusa in Vaticano et Cassinensi glossis Abolita interruptas (IV 564, 13 et 14); similia alibi reperiuntur, e. g. IV 573, 12 et 13 vel 574, 31 et 32. Proximum est, ut has glossas ex glossario Abtrusa nondum cum Abolita contaminato depromptas esse putemus, quae et ipsa Lindsayi est sententia (Aff. 186; cf. Corp. Ep. 48; Thomson Bern. sch. 274). Ad eundem fontem refert etiam adnotationem compilatoris, quae IV 524, 45—46 exhibetur (cf. supra p. 140, ubi corrigas *inter hi et i*); profecto omnes fere litterae H glossae usque ad 524, 44 (*Hiscitur*) ex Abtrusa desumptae sunt, quarum glossarum integri ordines 531, 36 (*K*) demum continuantur, nisi quod iam antea vestigia illius fontis primarii apparent 526, 21; 26—29; 33; 34 et 530, 3—10. Haustae sunt igitur lacuna exemplaris adhibiti glossae Abtrusa, quae vol. IV 87, 10—99, 20 leguntur. Neque tamen inter 524, 46 et 531, 36 glossae Abtrusa prorsus desiderantur, immo hic illic singulae reperiuntur similiter reliquis glossis interspersae, atque glossae Abolita per totum glossarium. Quae cum ita

sint, ex alio fonte has glossas fluxisse sumendum est, quo in fonte excerpta ex contaminato glossario Abstrusa-Abolita cum aliis glossis mixta fuisse videntur. Cohærent autem hæc glossarii Affatim partes cum glossariis Amplonianis et Cantabrigiensi, quibuscum etiam glossas quasdam Vergilianas communes habent (cf. IV 527, 15 = Cant. J 18 [etiam Paris. V 111, 3]; 528, 26 = Ampl.² V 301, 39 = Cant. J 51; 529, 45 = Cant. J 246 [cf. etiam IV 447, 23 app. cr.]; 527, 7 = Ampl.² 303, 27 = Cant. J 276; 530, 51 = Ampl.² 303, 25 = Cant. J 277; 530, 50 = Ampl.² 303, 24 = Cant. J 279 [cf. etiam IV 101, 25 et 446, 21]) et eas plerumque diversas ab eis, quæ in Abstrusa et in Abolita inveniuntur. De his glossis Vergilianis egit Dall, quæ Lindsayium (Aff. 186) secuta sibi persuasit eas redire ad unum idemque glossarium Vergilianum, id est glossas ex Vergilio collectas. Comprobatur hæc sententia cum ordine talium glossarum, qui interdum ordini versuum poetæ respondet (cf. e. g. IV 525, 41—49 = Aen. I 251; 475; 580?; III 531; IV 400; V 626; 716?; VI 695?; V 37), tum contaminatis glossis IV 501, 28 (= Ampl.² V 282, 48) *Cumulus aquarum multitudo. In fluctu pendent in mari eriguntur*, quæ pertinent ad Aen. I 105 et 106. Satis incerta vero mihi videtur Dalliae coniectura (p. 174), qua glossas illas Vergilianas ad librum poetæ in Britanniae nescio quo monasterio servatum rettulit: nam permutatio vocalium *i* (*y*) et *e*, quæ in glossis *Senodus* V 331, 39 (= Aff. IV 565, 61; Cant. S 253; *sin.* Sang. IV 285, 231) et *Cerene* (*Cerere* V 276, 8; *Cerine* Sang. IV 216, 54; Cass. 90 V 564, 52; recte *Cyrene* ad Verg. G. IV 321 refert Dall) cognoscitur, minime illius regionis propria erat; accedit quod altera tantum glossa ad Vergilium pertinet, altera cum inepta interpretatione (*congregatio senum*) non item. Glossas Sangallenses autem et Cassinenses ab exemplari Britannico pendere vix est credendum; immo ex Italia per Helvetiam et Galliam in Britanniam pervenisse quasi quendam nucleum communem eorum de quibus modo agitur glossariorum mihi multo videtur esse probabilius (cf. etiam Lindsay Bird n. p. 10!). Sed hæc res non tanti est, ut hic diutius in ea inmoremur; hoc unum addam glossarium Leidense (Voss. Q. 49), quod ad monasterium Sangallense cum aliis (cf. Glogger I p. 1) suo iure rettulit Hessels (ed. p. XIII), fortasse documento esse etiam extra Britanniae fines glossas saxonice interpretamentis potuisse instrui. Certe cum magnum inter insularum et terræ continentis coenobia commercium et hominum et litterarum exstitisse procul dubio sit, in eiusmodi quaestionibus cautione quadam opus esse nemo non concedet.

Quod attinet ad glossaria Amploniana et Cantabrigiense (coll. corp. Chr.) cum illis arte coniunctum, Lindsayi diligentissima inquisitione (Corp. Ep.) in universum ea optime comprobata sunt, quæ Loewe

et Goetz (v. supra p. 150 sqq.) de hac re exposuerunt. Pretium illius libelli praecipue in fontium indagatione positum est, quam quaestionem Goetz (l. c.) amplius tractare noluit. Distinguendi igitur sunt secundum Lindsayium duo fontes principales, quorum alter glossas ex variis auctoribus collectas ita exhibebat, ut singulae collectiones propria efficerent capita. Ab hoc glossarum collectarum corpore pendent et glossarium Leidense supra commemoratum, quod, etsi sua habet propria, tamen in universum exemplaris archetypi naturam plane servavit, et glossarii Amploniani primi (Epinalense ubique subintellegi volo) partes priores, ubi fontis materia ad alphabeti ordinem redacta est, sed ita ut continuis ordinibus pristina condicio adhuc satis perspicua sit. Ea vel in Cantabrigiensi clare translucet, siquidem in singulis uniuscuiusque litterae capitibus fere semper glossae ex communi fonte derivatae Amploniani ordinem sequuntur. Alterum fontem proprie glossematicum ut eruatur, Lindsay (p. 46) a glossario Amploniano secundo proficiscitur, cuius inscriptionem (v. supra p. 158) ita interpretatur, ut duos fontes diversos adhibitos censeat additis 'glossis verborum' et 'nominum' ex parte cum saxonice interpretationibus.

Atque alterum glossarium, quod pro fundamento habuerit compiler, Abstrusa fuisse putat, alterum autem variam collectionem glossas Abolita, Vergilianas, biblicas, alias continentem. Qui glossarium perlustrat, eum fugere vix potest tripertitam fere esse omnem materiem: satis distincti cognoscuntur ordines glossarum Abstrusa, velut 259, 18—28 et 30—34; 264, 11; 12; 14—27; 276, 46; 47; 49—59; 61; 62; 284, 13—18; 20—23; 26—29; alii; non minus autem distincti sunt ordines glossarum, qui plerumque in fine uniuscuiusque seriei exstant, velut in littera C: 274, 11—275, 30 (Ca); 275, 63—276, 27 (Ce); 276, 63—277, 28 (Ci); 277, 50—278, 13 (Cl); 280, 59—282, 5 (Co); 282, 28—39 (Cr); 283, 9—21 (Cu), interdum in plures particulas distributi apparent, velut in littera A: 259, 4—6; 9; 36—260, 2; 6—8; 10—11; 16 (Ab); 17—18; 22—23; 27—28; 40—49, 61—64 (Ac); 261, 39—61 et 262, 19—25 (Ad), etc. Horum ordinum proprium est, quod satis multae glossae alibi non occurrunt, aliae in Ampl.¹, Cant., Sang., pars etiam in AA, Accipe, Abavus nec non in Affatim leguntur; his semper ordinibus continentur glossae latino-saxonicae, praeterea interpretationes nominum, quae aut graeca sunt aut ab auctore glossarum pro graecis habitae sunt (·g· addito; de his v. infra).¹) Tertia materiae pars efficitur glos-

1) In his partibus etiam illae glossae reperiuntur, quas L. (84 sq.) ad (scripturam sacram.) Rufinum, Clementem, Orosium, Sulpicium, Phocam, Gregorium, Nonium (?) rettulit, hoc est ad illos auctores, ex quibus alterius fontis principalis glossae collectae provenerunt.

sis, quae aut in solo glossario Affatim leguntur aut ex glossario Abstrusa-Abolita promiscue excerpta esse videntur; interdum in utroque glossario reperiuntur. Ex contaminato autem illo glossario partem glossarum fluxisse cum alia docent, tum glossae V 290, 28 et 29, quae respondent glossis IV 64, 26 = Abstr. (ult. gl.) et 27 = Abol. (pr. gl.). Quae si recte observata sunt, res similiter se habet atque in glossario Affatim, scilicet glossae Abstrusa duplici via in glossarium Amplonianum transierunt. Sed hanc rem longius persequi nolo; quid rei sit, alii videant, qui glossas Monacenses et Werthinenses, quibus lacuna glossarii (V 333, 62/63) optime expletur (cf. sup. p. 156 sqq.), praeterire non debebunt.

Glossas, quae posterioribus Amploniani primi partibus continentur, cum Amploniani secundi materia arte coniunctas esse easdemque paene omnes in Cantabrigiensi glossario inesse dudum cognitum est (v. supra p. 153). Hic quoque ordinem glossarum Amploniani primi in Cantabrigiensi magnam partem servatum esse apparet, unde summa quae inter haec duo glossaria intercedit necessitudo optime cognoscitur.

Restat ut ex Lindsayi libello nonnulla referam, quae alicuius momenti esse videntur. Ac primum quidem in Amploniano primo quosdam glossarum ordines comprehendit, quos ad hermeneumata, qualia in tertio huius corporis volumine edita sunt, redire censet, velut V 338, 48—51; 339, 4—7; 340, 1—38; 346, 55—347, 17; 47—348, 6; 353, 9—62; 69—354, 11 etc.; continentur autem his ordinibus glossae ad avium, arborum, herbarum, instrumentorum, vestimentorum, sim. nomina pertinentes et maximam partem saxonice interpretationibus instructae, quas pro graecis (interdum satis inepte) substitutas esse v. d. sibi persuasit. E. g. glossam *Ficedula sucya* V 360, 42 = Cant. F 176 = Leid. § 47, 68 Hess.) ex *Φυκαλλίς* (v. Th. gl.) et *Cucumis popeg* (V 353, 36 = Cant. C 941) ex *Κ. πέπων* (v. Th. gl.) propter quandam soni similitudinem natam esse suspicatur, ceterum non sine doctorum Scotorum auxilio graeca interpretamenta translata esse ratus. In huiusmodi quoque glossis inter Leidensem, Ampl. primum, Cantabrigiensem summam esse necessitudinem doceant exempla haec (quae Leid. omisit, uncinis inclusa sunt): *Acerabulus*, *Acrifolius*, *Alnus*, (*Alneum*, *Abics*, *Ascellu*), *Auriculum*, *<H>arpa*, *Acceia*, *Ardea et dieperdulum*, *Aculeum*, *Auriculum*, (*Aureola*), *Alnetu*, *Alga*, *Argilla*, *Aciarium*, *Avellanus*, *Ancones* = Leid. § 47, 97; 96; 99; 50; 57; 59; 64; 85; 86; 101; 23; 37; 38; 1; 4 Hess.; Ampl. V 340, 1—19; Cant. A 120; 123; 428; 430; 5; 837; 889; 759; 125; 729; 715; 891; 893; 433; 434; 730; 127; 895; 575 (Lindsay, Corp. Ep. p. 10; reliquos ordines v. ibid. p. 17 sq.).

Ex fonte communi desumptae sunt etiam nonnullae glossae, quae ad gemmarum nomina pertinent (Bradley, Corp. gl. 103; Lindsay

Corp. Ep. 35), ubi sacrae scripturae (Apoc. c. 21, 19 sq.) ordo in archetypo erat servatus. Cuius pristinam formam hanc fuisse Bradley coniecit (litterae et numeri ad Cant. gl. revocant):

C 77	{	<i>Calcidon ut ignis lucens. Smaragdus viridem colorem habet</i>	S 378 = V 392,9
= V 352,21		<i>hoc est prasinum. [Sar donix habet colorem sanguinis</i>	S 82 = V 392,10
S 466	{	<i>qui est onichinus. Crisolitus auri colorem et stellas</i>	C 886 = V 352,22
= V 392,42		<i>luculentas habet. Byrillus tantum ut aqua resplendet</i>	B 97 = V 347,5
T 210	{	<i>Topazion ut aurum micat. Cyprassus viridem habet colorem,</i>	C 977
= V 395,50		<i>ut est porrus, et stellas aureas habet</i>	= V 352,23.

Ex margine adsumptae sunt glossae Leid. § 41, 12 = V 392,43; glossas *Iaspis* et *Saphirus* solus Leid. (§ 41, 7 et 8) servavit, *Hyacinthus* et *Amethystus* in omnibus tribus glossariis desiderantur, exstant in cod. Ambros. M 79 sup. (Hinc corrigenda quae in Th. gl. sub singulis nominibus afferuntur; ceterum fontem harum glossarum iam Glogger et Hessels detexerant.)

Ad Columbani hymnum, qui vocatur 'Altus', L. (p. 85) refert glossas *Brumalia* 272, 19 (cf. 272, 10; interpretamentum ad gl. 272, 17 pertinet de qua v. Linds. p. 52 et Aff. p. 190); *Pontiae* 321, 51; *Prosator* 324, 18 (irrepsit gl. *Praeruptus divisus* = 322, 54); *Praesagmen* 322, 44; *Dodrans* (in Ampl.³ deest), quarum tres priores et ultima etiam in Cant. (B 191; P 556; 664; D 343), tres priores in Aff. (IV 489, 45; 554, 38; 557, 37), secunda, tertia, quinta in Ampl.¹ (part. prior. *Pros.* V 380, 6, *Dodr.* 355, 61, part. post. *Pont.* 385, 41) occurrunt. Quamquam res incerta est et inprimis de glossa *Pontiae* dubitari potest, non solum propter locum, quem in Ampl.¹ obtinet, sed etiam quia idem vocabulum apud Aldhelmum in epistula ad Wilfridum obviam fit.

De glossis Aldhelmianis (v. supra p. 155) quaestio orta est, num ad communem Amplonianorum et Cantabrigiensis fontem referendae sint; quam quaestionem qui nuper tractavit Bradley (Corp. gl. 89 sqq.) in Amploniano primo ordines talium glossarum sibi detexisse visus est, qui re vera nulli sunt. Quid quod is ordo, qui maximam speciem Aldhelmianae originis prae se ferre videtur (V 351, 1—7), in medio ordine Orosiano (350, 28—351, 15) collocatus nullo negotio ad historici opus referri potest (sc. IV 10, 7; V 9, 2; 2, 2; VI 5, 1; 10, 8; 13; 15, 12). Accessit difficultas ex temporum ratione nata, cum iam ante Aldhelmi mortem (a. 709) glossas illas in communem glossariorum archetypum (Bradleyi quidem sententia, qui saxonicae linguae peritorum iudicio nititur; cf. etiam Lindsay, Corp. ed. p. XIII adn. 1) receptas esse credendum esset; quam difficultatem v. d. nimis artificiosa coniectura remove studeat (p. 101). Sed ipse auctor sententiam suam magistro auctore vixdum prolatam revocavit (p. 108). Lindsay autem (Corp. Ep. 97 sqq.), etsi minime negat satis multas glossas Aldhelmianas glossario Cantabrigiensis

solī esse insertas (cf. indicem l. c. p. 101 sqq. et adnotationes in Corp. ed. passim), tamen longe alia ratione similitudines, quas inter Aldhelmi scripta et glossas Amploniani intercedere ne ipsum quidem fugit, explicare conatur: conicit enim Aldhelmum, quippe qui amator fuisset sermonis glossematici, ipsum ex simili libro atque is fuit, ex quo pendet glossarium Amplonianum, hausisse et interdum non solum lemmata glossarum, sed etiam interpretamenta suum in usum convertisse. Velut scripsit (p. 237, 8) *'lympha quam anthlia, hoc est rota hauritoria, exantlamus'*, quocum cf. Ampl.¹ V 338, 25 = Cant. A 567), vel (p. 290, 6) *'palathas id es caricarum massas'*, cf. Ampl.¹ V 380, 20; Cant. P 58; Sang. IV 266, 29; al. Quae sententia num stare possit, aliis examinandum relinquo. Aliquam dubitationem movet mihi Lindsayi de glossa *Portisculo malleo* (Ampl.¹ V 380, 40 = Cant. P 503) disputatio (p. 98): quae glossa optime quadrat in Aldhelmi verba (p. 230, 23) *'hortante proreta et crepitante naucleru portisculo'*; ut concedi potest auctorem hoc vocabulum ex aliquo glossario (vel ex Nonio 151, 18? cf. p. 322, 24 *ansatae* cum Nonio 556, 19, quod ipse L. affert exemplum) transsumpsisse, ita quod et in glossariis et apud Aldhelmum idem apparet ablativus, id casui vix tribui posse videtur; nusquam autem illa forma legitur neque apud Ps.-Philoxenum II 154, 7 neque apud Nonium (unde glossa V 645, 34) neque apud Festum 234, 4 (cf. P. 235, 11), ubi eadem interpretatio (*malleus*), neque denique apud auctores ab illis laudatos. Itaque omnia eo ducunt, ut glossam ad Aldhelmi locum referendam esse censeamus.¹⁾ De glossae *Poalaventium folles fabrorum* (V 380, 26 = Cant. P 501; cf. Vat. 1468 V 510, 42 et Cass. 90 V 576, 18 *Poalis follibus fabrorum* vel *fubr. foll.*) lemmatis origine (confert L. Gildae De exc. Brit. 8: 'ipse enim egredietur quasi ignis ardens et quasi poa lavantium' ex Maleachi 3, 2) recte iudicasse videtur v. d. (Corp. Ep. 98; Corp. ed. 207); sed num Aldhelmus titulum aenigmatis 40 inde petiverit, erunt qui dubitent. Incerta etiam res est in glossa *Arcister strelbora* V 342, 2 = Cant. A 810 (cf. Aldh. epist. ad Eahfrid. p. 94 'belliger in meditullio campi arcister'), iuxta quam eadem glossaria exhibent aliam *Arcistes sagittarius* (V 339, 40 = Cant. A 758), quam ad Abol. IV 21, 18 redire manifestum est; nam etsi Aldhelmus hic quoque ex glossis hausit (cf. etiam *meditullio*), tamen non minus glossa prior ab Aldhelmo pendere potest, quam hic ab illa. Sed haec hactenus.²⁾

1) L. (Corp. ed. 207) glossam ad Festum redire et ex Abolita desumptam putat, cuius glossarii auctorem in suo codice Festino pro 'sub portisculum' in verbis Catonis 's. portisculo' legisse suspicatur. Talem explicationem quodammodo arcessitam esse nemo non videt.

2) Gloss. Leid. § 35, 19 ad Rufin. hist. eccl. IV 9, 3 exhibet glossam *Meher-*

De glossariis *Ab absens*, *AA*, *Abavus* quae Lindsay (Aff. 192 sqq.) profert, ea in universum nihil novi habent, si comparas quae Goetz supra (p. 129 sqq.) exposuit; Thielonis dissertatio de glossario *Accipe* (v. supra p. 142) illi nondum in notitiam venisse videtur. Qui v. d. necessitudinem, quae inter haec de quibus agitur glossaria intercedit, ita explicandam esse censet, ut ex communi fonte pendeant ab altera parte *AA* per *Accipe*, ab altera *Abavus* maior per *Ab absens*. Sed amplius in hanc rem inquirendum esse cum existimem, satis habeo ad nonnullas glossas, quas Lindsay tractavit, pauca adiecisse. Glossam *Ab abs. IV 405, 49 Angiportus refugium navis, vel via sine exitu, hoc est profugatus quodam* si v. d. ex glossa *Abolita IV 17, 40 Angiportum androna viformium* (pro *bif*? cf. Th. gl.) *vel callem* male scripta (*andro navif.*) et intellecta detortam esse coniecit, hoc vix quisquam ei concedet esse veri simile; nam prima interpretatio (= *Ampl.¹ V 342, 17*) ex ipso lemmatis vocabulo facile elici potuit (cf. Paul. 17, 10; *A. ... hoc est angustus portus ...*; Schlee, Schol. Ter. p. 110; gl. V 439, 57; 491, 23). Ad alteram interpretationem cf. Ps.-Acron ad Hor. c. I 25, 10. — Ad communem fontem admodum vetustum, sc. scholion Vergilianum (ad Aen: V 560? cf. Serv.) de tribus Romanorum antiquissimis, L. revocare studet has glossas:

a) Sang. IV 278, 4 *Ramnensis tribus a Romulo constituta.*

Ampl.¹ V 388, 15 Ramnete(s) equi(tes) a Romulo constituti.

b) *Ab abs. IV 415, 5 Licerceris centurio =*

AA V 463, 24 Liceres c. (= Vat. 1468 V 506, 20).

c) *Ab abs. IV 424, 46 Titiensis [clangor id est sonitus cum tumultu]*
coll. IV 425, 25 [Tumultus " " " " " "]

AA V 486, 27 Titiensis [clangor] = Vat. 1469 V 526, 33.

Addendum est glossam b ('*Luceres centuriae? Luceris* corr. ex *Lucer decurio?*' Linds. 197) etiam in *Accipe L 30* eadem forma qua in *AA* exhiberi, nec non glossam c inversam in *Accipe G 26 Glangor titiensis*, de qua cf. etiam Loewe Prodr. 351. — Glossae *AA V 480, 33 Robrius nomen est* veram formam fortasse glossario *Ab abs. IV 423, 41 Sobrius n. e.* (ut *Sobrius* nominis proprii vice fungatur) servatam esse Lindsayi est coniectura (p. 198); idem commemorat glossam *AA* ab aliis ad Iuvenalis s. IV 105 (*Rubrius*) esse revocatam (ex gl. *Abavus* comparat

cule mi fortis; inde natam censet L. (Class. Q. XII 58) glossam ineptam *Herculus fortis V 364, 23 = Cant. H 54.* — Idem v. d. (l. c. 21) glossam *V 367, 18* cum Epinalensi sic scribit *In mimo in gliowe* (saxon.), *quod tamen ad mimarios vel mimographos pertinet*; spectant haec ad Oros. VI 22, 4 (in *Ampl.¹ ordo Orosianus est a 366, 36—367, 21*), delendum igitur mimorum fragm. 21 Ribb. — In glossa *V 337, 23 L.* (l. c. XIV 52) pro *tusci* scribendum putat *rustici*; de Donato auctore, sicut v. d. vult, cogitari vix potest.

IV 393, 40 *Stratocles ad militiam accit(us)*, cf. Iuv. III 99, et ex Abol. IV 109, 28 *Lysimachus solutus vel litis* [*solutor belli?*], cf. Iuv. VII 204). Glossam AA V 480, 27 *Rodoricus nomen est unius regis* (cf. supra p. 146) etsi ad Gothorum regem spectare concedit, tamen nihil esse nisi emendationem glossae *Robrius* pro veri simili habet (confert gl. V 486, 18 *Tiberius nomen est unius imperatoris* [*imperii codd.*], quae tamen vix ex gl. V 486, 19 derivata est, ut ille putat).

Hic apte quaedam ex Lindsayi de codibus Vatic. 1468, Vatic. 1469, Cassin. 90 disputatiunculis (Fest. gl.; Gl. coll.) inserantur (cf. supra p. 146 sq.). Codicem Cassinensem L. secutus E. A. Loewium ('Beneventan script.' p. 343) non saeculo decimo (v. vol. V p. XXXI), sed undecimo exeunti adscribit et, quod ad glossas Festinas attinet, partim ex Vaticano 1469, cuius proximum fontem ipsius Festi librum fuisse putat, partim ex glossario AA pendere censet, cuius compilatorem in Italiae parte meridionali degentem ex glossis Abolita integrioribus sua hausisse eiusdem v. d. sententia est non improbabilis. Vaticanum utrumque cum monasterio Cassinensi nullo vinculo coniunctum iudicat, codicem 1469 in regione Romana exaratum ratus, codicem 1468 cum Loewio (l. c. p. 152) ad Apuliam ('Bari type') relegans et non decimo, sicut Goetz (vol. IV p. XXIX) fecit, sed undecimo saeculo attribuens. Glossam Vat. 1468 (m. 2) et Cass. 90 communem *Remilus repandusius* (-*us vis Cas.*) *remanens per una (ima Cass.) via* (V 512, 50; 577, 45) ex contaminatione glossarum *Remillus repandus pronulus* et <*Residuius*>*remanens* ortam esse suspicatur; cf. Abol. IV 162, 6a *Remillo repando et pronulo* (= AA V 479, 20; Leid. 67 E V 636, 43; Vat. 1468 m. 1. V 512, 48; prior pars etiam in Sang. IV 278, 56). Ceterum monet glossas Cassinensis haud paucas non ex glossariis esse petitas, sed ex Isidoro (velut V 581, 14 ex Orig. X 207, ubi a compilatore *ad inguinem* [pro *tetros id est ad inguinem*] additum existimat, vel V 578, 3 ex Or. XV 1, 1 [illud *ennius* nihil est: cf. Isid. cod. K *ennius huius* pro '*en huius*' = Verg. Aen. VI 781!], vel V 582, 57 ex Orig. IX 7, 18 [et 17; compiler pro Isidori *galos* scripsit *gallice sororia* et de suo ut videtur addidit *sororis vir a quibusdam sororius dicitur*]), ex Fulgentio (errat L. contendens in Thes. gl. fontem non esse indicatum glossae V 559, 7 *Ambiegnae oves*, nam Goetz relegat ad Comm. phil. Ien. VI 2, 103, ubi ipse hanc glossam ad Fulgentium revocavi; idem valet de aliis glossis huius generis), ex grammaticis (velut V 560, 47 ex Diom. GL I 343, 11; 561, 39 ex Prisc. GL II 505, 1 [ubi tamen nominativus legitur]). Glossam V 561, 34 *Apaavi dignum iudicavi testimonium*, quam (Fest. gl. 132) quamvis dubitanter ad Plaut. Truc. 942 rettulerat, nunc, sicut mihi per litteras nuntiavit, ad Augustinum (*A<cce>ptavi*) referri mavult. Ex codice Vaticano 1469 L.

(Gl. coll. 39) publici iuris fecit 'glossas collectas', quae fol. 83^r et 83^v scriptae sunt; pertinent autem ad Passionem Apostolorum (Petri et Pauli) et ad Acta S. Sebastiani martyris. Ad illam refert etiam glossas V 550, 12 (Cass. 402) *Cathomus virga nodosa*, V 563, 64 *Cathomus scorpio vel cardus ferri* (Cass. 90), V 494, 5 *Cathomis cardi ferrei vel virgae nodosae* (Vat. 1468); legitur enim in 'glossis collectis' ad verba 'Iussit eum in aumachia (!) cathomis consumi' adnotatio *Cathomis virgis nodosis* (similem explicationem alibi quoque inveniri doceant hae glossae Iuvenalianae: ad IV 151 'ut tamdiu eum caederent catomis id est virgis ferreis, donec animam exhalaret' [ex Urbin. 661 et Paris. 9345 s. XI], ad VI 612 'catomis hoc est virgis ferreis cadere' [ex Leid. Voss. Q. 18 et F. 64 s. X; cf. infra]; cf. etiam Roensch, Coll. phil. 257 sqq.). Sequitur in Vaticano glossa *Hic naumachia forum signat Romanorum* etc., quae transit in Cass. 90 = V 573, 19, cuius glossae origo sic patefacta est; quae de foro proferuntur, ea Isidori Orig. XV 2, 27 = XVIII 15, 1 redolent.¹)

De Libro glossarum cum infra fusius disputare in animo mihi sit, hic breviter referre libet, quae de aetate et patria illius thesauri Lindsay protulit (Abstr. 126 sqq.). Negat autem v. d. ante Caroli Magni tempora Librum gl. esse compositum, quia vetustissimi codices non ante nonum saeculum essent exarati; item negat compilatorem in Hispania, quae Goetzii est sententia, munere suo esse functum, immo putat esse quae Galliam eius patriam fuisse doceant: nam non solum complures codices id exhibere scripturae genus, quod Adelhardi abbatis (mortui a. 826) aetate in coenobio Corbeiensi colebatur, sed etiam existere glossam Gallica voce ornatam, sc. V 247, 22 *Talea surculus, quod rustice grafia*) *arb(or)um dicuntur*, cf. Francogall. *greffe*. At haec argumenta non inultum valere facile ostendi potest. Primum glossa, quam modo attuli, in libris Palatinae recensionis desideratur, unde dubium fit, utrum ad archetypum pertineat an postea adiecta sit, quod fieri potuisse ipse Lindsay indicat; accedit quod in codice Parisino primitus nihil scriptum erat nisi *Taleo*, quod manus secunda (s. IX!) in *Talea* mutavit addito illo interpretamento. Sed etiamsi glossa genuina esset, ne tum

1) Thomson (Class. Rev. XXXIV 32) tractat codicis Vatic. Reg. 215, qui anno post Martini Scoti mortem (875) Lauduni exaratus est, glossam *Anaphus* (V 583, 9) et in altera eius parte Martini manum deprehendisse sibi videtur collata Breviloqui ad idem vocabulum glossa. Idem (Notes 88 sq.) in ultima ad vocem *Excetra* glossae Abstr. parte (IV 70, 22; 65, 41; etc., v. Th. gl.), ubi legitur *hoc est hydra (ira, idra, idram codd.)*, quam veteres canapum nominarunt, errorem interpolatoris latere suspicatur, qui *hydriam* intellegens illud vocabulum, quod in Vaticano rusticis adscribitur, sc. *hanappum*, explicandi causa apposuit. Sed si haec coniectura iusta esset, pro *veteres* expectaremus *rustici* vel *vulgo* et *nominant* pro *nominarunt*.

quidem certa de patria Libri gl. conclusio ex ea fieri posset: cf. quae Goetz supra (p. 285) monuit. Deinde quod illud scripturae genus attinet, ex eo nihil sequitur nisi fuisse Corbeiae circa annum 800 exemplar glossarii, ex quo aliquot codices ibidem descripti sunt; at ortum esse Librum gl. in illa regione minime inde efficitur. Postremo quanto temporis spatio apographa vetustissima ab archetypo communi omnium librorum distent, difficile dictu esse per se patet; attamen si quis consideraverit quae Goetz in libello *De Libro gl. conscripto olim de differentiis* exposuit, quae inter duas codicum familias cognoscuntur, iisque adiecerit, quae Thomson nuper (*Anc. l. p. 48 sqq.*) de fontium indiculis disputavit, qui iam in communi archetypo aut omissi aut falso loco adscripti erant, haud raro autem diversi sunt in utriusque stirpis libris manuscriptis, is opinor facile sibi persuadebit Goetzii sententiam esse praeferendam, qui non post annum 750 Librum gl. conditum esse coniecit (v. supra p. 107). Attamen si materiem proprie glossematicam respicimus, non tam de eo agitur libro, qualem codices exhibent, sed de recensione quadam vetustiore, cuius unicus testis est codex Parisinus nov. acq. 1298 s. XI ex Hispania septentrionali oriundus. Qui quod neque integer servatus est neque exemplar archetypum fideliter reddidisse videtur, magnopere dolendum est; hic enim habemus verum Librum glossarum, cum is, qui nunc eo nomine significatur, nihil sit nisi editio altera plurimis excerptis ex plurimis auctoribus valde aucta et ad severiorem alphabeti ordinem redacta. Itaque si ad nuclei glossematici fontes penetrare volumus, inprimis proficiscendum erit a codice Parisino. Sed de hac re alio loco agetur. Id unum hic monendum censeo argumenta, quibus Goetz veri simile efficere studuit patriam Libri gl. fuisse Hispaniam, a Lindsayio omnino esse neglecta; quas solas commemorat proprietates palaeographicas, eas ex Isidori codice Hispanicae familiae a compilatore adhibito remansisse putat.

De codicibus Libri glossarum Turonensibus, quos ut ipse inspiceret Goetzio non contigit (cf. *Der L. gl.* p. 227 et 233), Mountford (*Lib. gl.*) breviter refert. Comprobatur autem vetustiore librum (850 s. IX) in universum cum Palatino consentire, recentiore (851 s. XV) in Italia exaratum ex illo quamquam non transcriptum, attamen derivatum et hic illic suppletum esse. Quod ad fontium indiculos attinet, Turonensis 850 non nullius pretii esse videtur; in altero libro omnes omissi sunt. Ex paucis quas adiunxit v. d. adnotationibus hoc commemorasse hic sufficiat in glossa Isidoriana *Iaculum genus piscatoriae retis a iactu dictum* Libri gl. codices ab Isidorianis (*Orig. XIX 5, 2*) eo differre, quod illi in versu Plautino pro *antea* rectius *ante* exhibent; praeterea in glossa cum Iuliani Toletani arte grammatica GL V 324, 22—31 plane congruenti ad

verum propius accederelibros glossarii manuscriptos in Varronis versu non *crebrinodosam*, sed *crebi[s]nodam* habentes, quo testimonio Buechelero emendatio (v. 578) optime confirmatur. Idem Mountford (Com. fr.) glossam V 253, 28 ('De glossis') ita restituere conatur *Vict<it>antem viventem*: '*nitidu[m]le[ge] sum<p>tuose vict<it>antem*' dictum de femina; in codice enim Palatino pro *leges vel tuo se* scriptum est *leges ū tuo se*, quod a correctore in *lege sūmtuose* mutatum est. Persuasit autem sibi v. d. incogniti se poetae comici fragmentum ex tenebris evocavisse.

Restat ut Lindsayi coniecturae mentionem faciam prolatae de collectione illa, quam ex Charisii codice Neapolitano (olim Bobiensi), ubi De latinitate inscriptum est, Goetz V 660 sqq. edidit. Suspiciatur enim v. d. (Columb.) redire illam ad ipsum S. Columbanum, qui sibi enotavit, quae in bonis auctoribus (cf. 661, 58 *Emunctae naris* = Horat. s. I 4, 8; 660, 33 *Brevi crev<er>it* = Sall. Cat. 7, 3; alia ad Terentium, Ciceronem, Sallusti historias, Vergili carmina spectare iam dudum Goetz monuerat vel in Thes. gl. indicaverat) memorabilia invenerat, qua in re synonymorum inprimis rationem habuit, velut 660, 15 *Amat perditim et perдите*. Quam collectionem qui circa annum 700 Bobii transcripsit, omnia, quae dignoscere non poterat, abiecit, reliqua ad alphabeti ordinem redegit, quaque erat stupiditate, multa turbavit. Hoc viri doctissimi iudicium acrius mihi videtur esse quam verius. Nam ut concedamus librarium hic illic errasse, singulas litteras commutasse, pauca bis posuisse, ubi tandem illae turbae sunt? Has non agnoscent nisi qui similitudine quadam sive sensus sive rerum inducti vel potius decepti varias locutiones quasi lemmata et interpretamenta conglutinare conabuntur; qui oleum et operam perdere mihi videntur, cum longe diversa fuerit eius, qui ex variis auctoribus (potissimum ex oratoribus) illa contulit, intentio. Qua de causa ex glossariorum numero hoc de latinitate opusculum non minus excludendum est quam illa Dosithei arti grammaticae (GL VII 426, 12 sq. = Dos. ed. Tolkiehn p. 89, 13 sqq.) adiecta collectio, quam prorsus eiusdem originis esse viri docti dudum perspexerunt. Hic autem ut multa desunt, quae Charisii codex exhibet, ita in hoc nonnulla desiderantur, quae Dosithei libri manuscripti servaverunt; addita est autem hic plerumque, sicut in aliis eius artis grammaticae partibus, graeca versio, quae num post Columbani demum tempora (mortuus est a 615) confecta sit, perquam est dubium (cf. etiam Tolkiehn l. c. p. XIV sqq. et 'Cominianus' p. 126 et inpr. Barwick, Remmius Palaemon p. 56 sqq.).

Magnum illud glossarium latino-graecum, quod falso nomine Philoxeni ornatum est, in codice Parisino 7651 s. IX, quo uno servatum est, hanc habet subscriptionem 'Expliciunt glosae per elementum';

hinc Lindsay (Phil.) concludit eum, qui illum thesaurum composuit, in ordinandis ad alphabetum (graecum) glossis solam primam uniuscuiusque vocabuli litteram respexisse, cuius rationis vestigium adhuc in glossa II 24, 30 *Arduum δυσχερές* . . . ὑψηλόν + <Ancylo>λαβή ἀσπίδος cognoscitur. Supervenisse videtur 'corrector' quidam, qui severiorem ordinem efficere studens secundam quoque litteram (latino usus alphabeto) observavit; idem multas glossas eodem vel simili lemmate instructas contraxit (cf. 182, 46 *Seria ex Serin*, *Serra* subst., *Sera*, *Serra* verb.), multas aut omnino abiecit aut circumcidit detractis, ut est Lindsayi sententia, sive auctorum locis olim adscriptis sive fontium indiculis, qualia adhuc Liber glossarum praebet. Atque ut pristini corporis materia hac 'correctoris' opera coacta et coartata est, ita numerus glossarum a librariis eo auctus, quod multas glossas repetiverunt (e. g. 157, 43 *Pr<a>estantius* et 158, 52 *Prest.*; 76, 35 *Ignarures* et 79, 33 inter *Inbutus* et *Ingenuus* [?]; praeterea cf. 204, 11 *Vagna seu cupa* et 119, 15 *C. s. v.*; 151, 47 *Plausus* [?] et 48 *Plautus*; 102, 42 *Cotis* et 117, 19 *Cos*; 7, 17 = 34; 9, 1 = 16; 11, 20 = 12, 7 sim. [cf. Dammann p. 12 sq.]), quae omnia non ei imputanda sunt, qui thesaurum latino-graecum composuit. Qua de causa eiusmodi repetitiones sive de industria factas sive neglegentia ortas ad fontes glossarii indagandos nullius pretii esse censet v. d. Dammanni de duobus fontibus sententiam (v. supra p. 25) sustineri non posse ratus. In hac re etsi Lindsayio aliquatenus assentiri possum (Goetzio quoque Dammanni explicatio nimis artificiose excogitata esse videtur, cf. l. c.), tamen nondum mihi satis persuasum esse confiteor ubique valere viri d. argumentationem; sed de fontibus glossarii infra accuratius erit disputandum. Hoc unum hic addere liceat Lindsayi sententia etiam quaedam additamenta 'correctori' esse tribuenda, velut 151, 6 *hoc est galla*, 153, 4 *id est pollingor*, 154, 12 *id est porcaccla* (pro *porclaca*? cf. ital. *porchiacca*; ceterum librarius pro *i* = *id est* male scripsit *in*, qua de causa noli in glossa *Pollinctor* supplere *in* <alio>, neque comparandum illud ἐπ' ἄλλω, quod legitur 63, 31: non enim pertinet ad aliud exemplar a compilatore adhibitum, sed vestigium est contractionis duarum glossarum, quarum altera est *Exacta ἀνυσθέντα*, altera *Exacta ἀνυσθείσης*).

Ad amplissimum illud glossarium bilingue, cuius imaginem Ps. Philoxeni opus minime reddit integram, Lindsay redire censet etiam magnam partem eius glossarii graeco-latini, cui Cyrilli nomen iniuria inditum est. Ex utroque igitur, aliis praeterea testibus adhibitis, de quibus infra dicetur, pristina forma restituenda est.

Inter fontes principem locum obtinere videntur viro d. glossae ex Festi De verborum significato libris ita excerptae, ut lemmati latino graeca adderetur interpretatio, qua in re non semel peccavit compiler,

sive corrupta exemplaris Festini scriptura in errorem inductus (cf. Th. gl. s. v. *Adescit*; 48, 35 *Dicassit συνεχῶς λέγει*, ubi pro *dixerit*, quod apud Paulum 75, 15 exstat, legisse videtur *disserit*) sive quod fontis verba prave intellexit (velut id quod apud Paulum 63, 13 legitur *κόσμιος qui apud nos comis* ita reddidit 105, 30 *Comis κόσμιος*; rectius Ps. Cyr. 248, 31 *Ἀστειος . . . comis*). Deinde adhibuit compilerator vetustum quoddam enchiridion latinograecum, cui inscriptum erat 'Liber de officio proconsulis', quod enchiridion destinatum erat usui proconsulum, quibus provinciae imperii orientales administrandae obtigerant [at cf. supra p. 32 sq.]. Accesserunt idiomata quae vocantur ex Charisii ut videtur arte grammatica translata; insigne exemplum habes 156, 22—31, ubi GL I 292, 11—16 ita in usum suum convertit compilerator, ut etiam prima novae paragraphi verba *Aliis etiam* (sc. *ita de idiomatibus placuit definire*) neglegenter reciperet [abicienda igitur Schoellii 'emendatio' in Th. gl. s. v. *Praeficio te praetorio*]. Praeterea ex iis, quae apud Charisium aut praecedunt aut sequuntur, haud pauca in glossario reperiuntur, velut Charis. 293, 8sq. *Patiens sum laboris* = 143, 23; *Taedet me huius hominis* = 195, 52; *Doleo vicem tui et vicem tuam* = 54, 44; *Piget me huius rei* = 150, 34; *Paenitet me (huius) muneris* = 140, 42; *Discrucior animi* = 51, 13 [quibus exemplis addo haec: 38, 15 *Decet me* (?) = Char. 294, 18; 123, 50 *Liquet mihi* = Char. 293, 28; 130, 9 *Moderor tibi* = Char. 293, 18; 142, 34 *Parco tibi* = Char. 292, 28 (aliter 293, 22); 149, 17 *Pertaesum est iniuriae* = Char. 293, 11; 164, 16 *Pudet me amoris* = Char. 292, 22; 172, 30 *Rependo tibi* = Char. 293, 25; 179, 1 *Satio populum tritico* = Char. 295, 18; 180, 1 *Sciens locorum* = Char. 292, 2; 196, 32 *Tempero me vino* = Char. 295, 7; pleraque etiam apud Diomedem et Dositheum inveniuntur, interdum deficiente Charisio, velut 186, 24 *Soporo te vino* = Dos. 425, 22; 210, 17 *Vitium furi dico* = Dos. 425, 1 (aliter Char. 293, 20 = Diom. 312, 28). Non praetermittendum puto partem horum idiomatum legi etiam in codice Parisino 7530 s. VIII (= GL IV 566 sq.), quem Cassini vel Beneventi scriptum esse statuerunt (cf. Traube, 'Vorl. u. Abh.' III 226; Loew, 'Die ält. Kalendarien a. M. Cassino' p. 83); de his idiomatibus v. Tolkiehn, 'Comin.' 112 sq.; Barwick l.c. Hic tantummodo hoc moneam graecam interpretationem apud grammaticos illos semper desiderari, in Parisino ubique additam esse, sed diversam plerumque ab ea, quam in glossario videmus. Auxit compilerator materiem adscitis glossis marginalibus, quas in nonnullorum auctorum libris invenerat; hinc glossae illae, quae pertinent ad Horatium, Iuvenalem, Persium (quos in 'corpore saturicorum' coniunctos fuisse suspicatur Lindsay, qui fretus mira Ps.-Cyrilli glossa 353, 45 *Κορυθαλλός sulpicia bardala* [cf. Ps.-Phil. 28, 25 *Bardala κορυθαλλός ὀρνεον*] de Sulpiciae saturis cogitat [v. etiam

Bird. n. p. 3 et quae infra exponam], nimis audacter opinor), ad Vergilium, Ciceronem, alios. Videntur autem glossae Vergilianae, quae quidem alteri Georgicon libro adscriptae erant, aut ab origine graecae fuisse aut in graecam linguam translatae, cum Horatianas mere latinas fuisse constet; quae ad Ciceronem referendae sunt, eas ex versione continua inter lineas addita desumptas esse Lindsayi est coniectura. Denique aliis praeter commemoratos fontibus usum esse compilatorem docet glossa 48, 43, ubi Gaius laudatur, docent aliae quae ad sacram scripturam (recensionis Italiae, non vulgatae) referri possunt (velut 148, 11 *Personarum acceptio* ad 2. Chron. 19, 7 vel Rom. 2, 11; 13, 16 *Accia et acceia* ad Levit. 11, 17, nisi haec potius ad indicem nomina avium continentem revocanda est, quamquam partem talium nominum ex Festo quoque peti potuisset v. d. arbitratur); inveniuntur etiam glossae ad botanicam quam vocamus pertinentes, quae fortasse ex libro medicinae arti destinato excerptae sunt.

Patriam compilatoris fuisse Italiae partem meridionalem per se est veri simillimum (ex glossa 18, 26 *Antea πρὸ τούτου: ἔστιν δὲ καὶ πόλις Σπανίας* — cf. Th. gl. s. v. *Anteae* — luci nihil capitur); quo tempore ille vixerit, aliquo modo concludi posse videtur inde, quod fragmentum papyraceum Coloniense (vol. II 561) cum Ps.-Cyrillo quodam vinculo coniunctum sexto p. Chr. n. saeculo adscribitur, huius vero glossarii graeco-latini codex Harleianus septimo.

Rationem, quae inter duo glossaria bilingua intercedit, bene illustrari putat Lindsay (Cyr.) glossis his: Ps.-Phil. 100, 35 exhibet *Cicuta κώνειον φάρμακον ἐν τοῖς Βονκολικοῖς καὶ β' Γεωργικῶν*, quae glossa male contracta esse videtur ex duabus, quarum alteram habet Ps.-Cyr. 337, 19 *Κάλαμος ἦτοι ἀνλὸς ποιμενικός cicuta: Virg. in Bucolicis* (5, 8) 'hac . . . cicuta', altera, quae legitur 357, 44 *Κώνειον haec cicuta*, non ad Vergilium, sed ad Horatium vel Iuvenalem videtur spectare. Porro glossam Festinam in Parisino Ps.-Philoxeni codice iam non exstantem servavit Ps.-Cyr. 348, 10 + 11 *Κεραυνοβόλιον ἡμερινόν fulgur <d>ium, K. ἀπὸ πρωὶ ἢ νυκτερινόν f. submanum*; cf. Paul. 75, 14. Glossae denique Ciceronianae ex Catil. II petitaе, quas apud Ps.-Philoxenum graeco-latini glossarii ope Loewe detexit, supplentur hac Ps.-Cyrilli glossa 311, 8 *Ἐπιστάσιος Stator: 'in aedem Iovis Statoris'* = Cic. Cat. II 12.

Non ad communem fontem referendae sunt cum aliae glossarii graeco-latini glossae, tum illae, quibus sive ex Charisii sive ex alterius grammatici arte depromptis lexicon suum auxit Ps.-Cyrillus (de his glossis egit Hoffmann; v. supra p. 25 sq.).

Idiomata generis, quae ex eodem codice Harleiano Goetz edidit (II 487—506), ex ipso Ps.-Cyrillo excerpta sunt; idem cadit in glossas

Laudunenses (II 553 sqq.¹); itaque ad priorem glossarii bilinguis formam recuperandam nihil nos iuvant. Fragmentum Coloniense (II 561 sqq.) servavisse videtur glossam Ps.-Cyrilli 397, 26 (*Παραψηφισω* cod. Harl.) integriorem 561, 40 *Παραψηφισις intertrigo*.

Vestigia magni illius glossarii latino-graeci, ex quo et Ps.-Philoxenus et Ps.-Cyrillus pendent, in aliis glossariis mere latinis deprehendi ut dudum v. d. intellexerunt, ita Lindsay passim monet. Inprimis huc pertinent 'glossae nominum', quas aliquo modo cohaerere suspicatur v. d. cum 'glossis Servii grammatici', quae et ipsae aliquo iure 'glossae nominum' dici possint; videtur enim illi necessitudo quaedam intercedere inter subscriptionem harum glossarum *HVC VSQVE POST* (l. *PLVS*) *MVNVS* (l. *MINVS*) *XII MILIA* (an ex *M.* = *Μέση*? L.) *EXPLICIT FELICITER* et titulum, quem glossis nominum praefixum legimus *NVNC ALIAE XVI* (an *XII*?) *EXIG VAE* (sc. glossae = glossaria) *SECVNTVR*; sed cuiusmodi sit illa necessitudo, non satis liquet. Ex meliore Ps.-Philoxeni exemplari fortasse repetenda est glossa 527, 1 *Ofimentum ἥλος* (*elos* codd.), cf. 138, 18 *Offim. † πηλος*. In glossarii Amploniani secundi inscriptione quod legimus 'verba quoque vel nomina alia' inserta, inde Lindsayio orta est suspicio hic quoque agi de 'glossis verborum' et 'glossis nominum' easque esse frustula glossarii latino-graeci; sed tali coniecturae levissimae num qua vis tribuenda sit, equidem dubitaverim. Neque tamen nego in communi fonte, ad quem redeunt glossarium Amplonianum secundum, Amploniani primi partes posteriores, Cantabrigiense (coll. corp. Chr.) potuisse exstare, quae ex bilingui quodam glossario nescio qua via derivata erant (v. infra); quamquam ex ipsius Lindsayi de hac re disputationibus (cf. Aff. 188 sqq. et Corp. Ep. 79 sq.) rem satis incertam esse didici; idem docent notae, quas hic illic glossis Cantabrigiensibus in editione sua v. d. adpersit quaestionis signo plerumque apposito. Luculentissimum exemplum, quo quam lubrico nitamur fundamento ostenditur, adnotatio mihi praebere videtur ad glossam A 864 *Astur*, quam v. d. etsi ad 'Hermeneumatum' ordinem refert, tamen dubitat, utrum ex Abolita (Festo) an ex Abstrusa (schol. Vergil.) an ex Ps.-Philoxeno derivatam esse malit. Una tantum glossa maiore confidentia cum Ps.-Philoxeno conferri posse videtur, quae exstat in Ampl.¹ V 346, 41 et Cant. A 922 (cf. A 942): *Auxillae* (!) *alae minores*, cf. II 26, 43 *Auxillae* (!) *μικρὰ πτερά* (*μικροπτερά* cod.) *ὡς Βάρρων*; cui fortasse adicienda est altera glossa Ampl.¹ V 375, 7 = Cant. N 156 *Nocticula* (pro *Noctiluca*) *luna* (= L. gl. V 226, 25; Sang. IV 262, 21; Vatic. 1469 V 524, 10; Cass. 90 V 573, 28), cf. II 134, 17 *Nocticula* (!) *Ἐκάρη νυ-*

¹) De his glossis cf. etiam Lindsay Et. lat. 128, ubi II 556, 50/51; 558 10; 15 ad sacram scripturam revocat.

κτοφάλνουσα (gl. nom. II 588, 8 *Nocticula Diana*): quae glossa nescio an ad Horati c. IV 6, 38 referri possit ('face Noctiluca' vel '-cam' codd.). Attamen quomodo pro Ps.-Philoxeni Ἐκάτη (*νυκτοφάλνουσα* nihil est nisi accurata lemmatis versio) in illis glossis *luna* substitui potuerit, mihi non satis liquet.

Manifestior res esse videtur in aliis glossariis, velut Ab absens et Abavus et A A vel Accipe, ubi haud raro graeca addita sunt interpretamenta (AA, Accipe) et interdum (Abavus) additum est illud ἀρχαίως, quod etiam in Ps.-Philoxeni glossario hic illic legitur [e. g. II 15, 13; 25, 6; 35, 7; 126, 25; 176, 11; cf. supra p. 131. Ex glossario Accipe afferam exempla haec: C 64 *Calluerat ἐτετύλωτο* (?), cf. II 454, 40; C 259 *Cunabula σπάργανα*, initia infantiae, cf. II 119, 2; E 98 *Equisio ιπποκόμος* (?), cf. II 62, 25; F 77 *Framea ῥομφαία*, cf. II 73, 19; F 83 *Fornicae καμάρα*, cf. II 73, 6; H 40 *Hirundo χελιδών*, cf. II 476, 50; J 10 *Iantaculum βονκισμόν*, cf. II 259, 12; L 70 *Laquearia καλάθωσις*, cf. II 337, 13; L 71 *Lomentum σμήγμα* (?), cf. II 124, 20; L 72 *Levir ἀνδράδελφος*, cf. II 120, 23; M 28 *Mannus βούρικός*, cf. II 127, 2; M 77 *Mango σωματέμπορος*, cf. II 450, 33; P 10 *Pocillator πιγκέρνης*, cf. II 407, 40; P 14 *Praestigiator ψηφοπαίκτης*, cf. II 157, 27; alia vide in Thielonis commentario. Hic p. 26 dissertationis suae memorabilem inter gl. Accipe et Ampl.² exstare consensum exemplis demonstravit, ex quibus apparet nonnullas Amploniani glossas, quibus -g- additum est, accurate respondere glossis Accipe graeco interpretamento instructis, velut V 296, 38 *Framca rumphea -g-*; 296, 13 *Fornice camae -g-*; reperiuntur autem haec in eis Amploniani partibus, quas supra circumscribere conatus sum.]

Secundum Lindsayium (Bird n. p. 1 sq.; cf. Anc. l. p. IX) tria glossaria quasi quendam nucleum effecerunt plurimorum glossariorum, quae inde a quinto fere usque ad octavum saeculum composita sunt: 1) gl. latino-graecum, 2) gl. Abolita, 3) gl. Abstrusa. Ex his thesauris hauserunt modo plura modo pauciora qui recentiore aetate novos eius generis libros condiderunt. Materia autem, quae illis continetur vel continebatur, omnino bipertita est: ab altera parte stant glossae ex antiquis fontibus derivatae, in quibus pretio excellent glossae ex Festi libro et doctis veterum in Vergili carmina scholiis petitae, ab altera glossae ex variis variorum auctorum codicibus adnotatis collectae, quae omnino ipsis glossariis aetate non ita multum sunt superiores. Ex huiusmodi fontibus — si Placidi et Pseudo-Placidi glossas et Hermeneumata excipis — derivata est maxima pars reliquarum glossarum, quae cum excerptis ex tribus illis glossariis principalibus vario modo coniunctae et conmixtae in glossariis recentioribus inveniuntur. Unde sequitur satis magnam glossarum partem ad mediam quam vocant aetatem esse referendam. Quodammodo igitur eos, qui spera-

verant ex glossariis magnam antiquae doctrinae messem fieri posse, haec spes fefellit (Anc. l. p. V sqq.)¹; neque tamen nihil lucri ex glossis mediaevalibus capimus, immo satis multum valent ad historiam linguae latinae [nec non graecae et saxonicae, ut de glossis palaeotheodiscis taceam, quae alio glossariorum corpore continentur] et studiorum liberalium melius cognoscendam [addam non pauca lemmata ex libris auctorum manuscriptis excerpta esse, qui eos aetate superant, quibus hodie uti possumus, quamquam lectionum propriarum atque bonarum copia non ita magna est]. In universum autem dicendum est pretium interpretationum, quippe quae ad monachos plus minusve doctos redeant, fere nullum esse; hoc cum ad alias glossas pertinet, tum ad Vergilianas, quae, glossarium Abstrusa si exceperis, ex variis poetae codicibus depromptae in nullo fere glossario desiderantur. Erraret igitur qui glossarium illud Vergilianum, quod vol. IV 427 sqq. editum est, vel glossarium Terentianum, quod Goetz in vol. V p. 529 sqq. publici iuris fecit, antiquis temporibus adscriberet.

Ab hac Lindsayi sententia non ita multum differre ea, quae Goetz supra exposuit, nemo non concedet; inprimis comparari iubeo quae hic de glossis Vergilianis et Terentianis p. 120 sq., p. 134 sq., p. 147 professus est. Ceterum cur de glossarii Abstrusa glossis Vergilianis viro illi d. assentiri non possim, cum infra pluribus expositurus sim, hic monuisse satis habeo eas glossas, quae cum veteribus in poetae carmina commentariis artiore vinculo coniunctae sunt, uno Libro glossarum vel potius exemplari eius archetypo nobis esse traditas. Minoris momenti est, quod de Festina quarundam glossarum origine cautius iudicandum esse arbitror, quam cum aliis Lindsay fecit; nam glossas, quae num revera ex libris de verborum significato excerptae sint, aliquantum dubito, maximam partem ad fontes bonos atque antiquos redire minime nego.

Quod Lindsay (Anc. l. p. V) contendit a Goetzio non glossaria esse edita, sed antiquissima tantum illorum exemplaria manuscripta typis esse mandata neque Thesaurum glossarum emendatarum aliud esse nisi quoddam apparatus critici genus, hoc recte se habet; sed qui consideraverit, qua ratione quoque consilio hoc glossariorum corpus ex permultarum bibliothecarum tenebris evocatum atque compositum sit (cf. vol. II p. XLVI; supra p. 277), is facere non poterit quin accedat iis, quae Gundermann in Hebd. phil. Berol. XXI (1901) p. 974 sqq. de hac

1) Contendit v. d. (l. c. p. VI) illam spem eo auctam esse, quod Goetz in Th. gl. saepius similes veterum auctorum locos adnotavit; at is caute plerumque adposuit 'cf.', non ut certum fontem indicaret, sed ut viam, qua fortasse ad illum posset perveniri, ostenderet.

re optime exposuit. Neque vero Lindsayium ipsum aliter sentire habeo cur credam. Atqui Goetz identidem monuit rem esse incubatam, non ad finem esse perductam, unde elucet ipsum minime eum esse, qui haec studia amplius persequenda et promovenda neget. Sed num iustis principalium glossariorum editionibus, si modo fieri potest ut illa edantur, his praesertim temporibus opus sit, alia res. Nam fac ut aliqua saltem cum probabilitate, quae ad illa glossaria pertineant, ex variis recentioris aetatis collectionibus possint erui: cui bono sit praeter melioris notae glossas omnia iterum vel tertium typis excudi, quae aut vilissima aut tritissima ne in illis quidem glossariis deesse ipse v. d. docuit, equidem me non satis intellegere posse libere profiteor. Immo maiorem fructum nos capturos esse ex eiusmodi quaestionibus, quas Lindsay una cum discipulis instituit, mihi persuasum est; quae quaestiones ipsae documento sunt, quantae difficultates removendae sint, antequam ad certum finem pervenire possumus. Sed fortasse alio tendere virum d. ex specimine concludi potest, quod de avium nominibus proposuit: ibi enim reiectis omnibus aliis earum tantummodo glossarum rationem habet, quas ad tres illos fontes principales (Philox., id est magnum glossarium latino-graecum, a quo Ps.-Philox., Ps.-Cyrill., alii pendere videntur; Abolita; Abstrusa) referendas esse existimat. Sane hac ratione numerum glossarum valde restringi et thesaurum glossarum multo minorem, quam Goetzii est, effici posse concedo; sed quae v. d. composuit, ea non tam editionis illius exspectatae speciem praebent quam quaestionem de fontibus aliquot glossarum certo consilio selectarum; quam quaestionem ut gratissimam iudico, ita quid ex glossis, quales sunt *Anser χήν* (II 18, 18) Philox.; *Chelidon hirundo graece* (IV 33, 2) Abstr.; *Hirundo χελιδών* (II 68, 53) Philox.; *Sturnus ψάρος* (II 189, 54): *ψάρ τὸ ὄρνειον* (II 480, 8) Philox.; similibus proficiamus, mihi non liquet.¹⁾

1) Glossarum magnam partem L. ex Charisio (vel Exc. Bob.) repetit: II 12, 57 et 13, 11 *Accceptor* et *Accipiter* ex GL I 98, 9; II 20, 34 *Aquila* ex I 57, 20 [= IV 576, 24]; II 24, 22 *Ardea* [?]; II 25, 45 et 42 *Auca* et *aucella* [?]; II 31, 26 *Bubo* (γλαῦξ) [?]; II 400, 46 *Ciconia* ex I 57, 20 [= IV 576, 57]; II 74, 13 *Fulica* ex I 57, 20; II 31, 57 et V 502, 9 [?] *Galbus* [?]; II 32, 27 *Ganta* [?]; II 34, 51 *Graculus* ex I 57, 19; II 125, 23/24 *Luscinia* ex I 552, 11 [= IV 574, 65]; II 129, 15 *Mergus* ex I 552, 12 [= IV 575, 3]; II 129, 19 et 519, 27 *Merulus* ex I 57, 16 [cf. IV 577, 39]; II 561, 63 et 203, 21 *Turdus* ex I 552, 21 [= IV 576, 2]; II 460, 38 *Turtur* ex I 552, 20 [= IV 575, 73]; II 265, 53 et 212, 43 *Vultur* et *Vulturius* ex I 98, 3. Addi potuerunt II 141, 15 *Palumbus*, cf. IV 575, 41, et II 142, 47 *Passer*, cf. IV 579, 40. Sed etsi plerasque earum quae attuli glossarum ex illa (vel simili) arte grammatica colligi potuisse concedendum est, tamen num revera indo depromptae sint, admodum dubium esse videtur, cum et aliae exstant in glossariis bilinguibus, quarum apud grammaticum nec vola nec vestigium, et omnia commodius

Sed ut ad rem tractatam accedam, omnes opinor ornithologiae quae dicitur studiosi nec non philologi, quibus linguae romanenses curae sunt, non sine fructu legent, quae Lindsay et Thompson, quem operae socium adsumpsit, de avium nominibus contulerunt. Haec omnia cum hic afferre longum sit, pauca adnotare satis habeo. Ac primum quidem Lindsayio in eo adstipulor, quod glossarum auctores, quippe qui non tam naturae quam librorum rationem habuerint, non semel in explicandis avium nominibus errasse contendit, id quod praecipue in eos cadit, quibus saxonicae interpretationes debentur. Quod ad singulas glossas attinet, illud *dieperdulum* (unde *perdulum*) nomen iocosum a rusticis ardeae impositum esse facile credet, qui illius avis consuetudinem piscandi observaverit. Glossam (V 272, 40) *Bubo avis [vel] nocturna <vel> palustris vel gufo vel sorex* (*rurex* cod.) *silvester* ex tribus esse contaminatam recte vidit v. d. (cf. Corp. ed. p. 196 ad Cantabr. B 163): *Bubo avis nocturna*, *Butio avis palustris* (german. 'Rohrdommel'; cf. Carm. de philom. 42), *Bufo sorex silvester*; ad bubonem pertinere illud *gufo* docent Itali, qui hodieque eodem nomine utuntur. Aliam glossam sine dubio contaminatam habemus II 142, 6 *Parra μύστης ὄρνειον, κορυδαλλὸς ἢ ἀστραγαλίσκος* (cf. II 143, 1). Huius glossae primam partem ad eam avem referendam esse, quae a Graecis *αἰγοθήλας*, a Plinio NH X 115 caprimulgus vocatur, ideo non improbabile esse videtur, quia revera illa interdiu dormiens oculos *μύει*; eandem apud Horat. c. III 27, 1 et Festum 197, 13 et Plautum Asin. 260, fortasse etiam in Carm. de philom. 9 (parrus) intellegendam esse veri simile est; de Plin. l. c. XVIII 292 mihi non satis constat, quia quae auctor ibi de ave parra narrat, X 87 de oenanthe refert (cf. Aristot. H a. IX 36, 4); cf. etiam Hermen. *Parra* (vel -us) *αἰγίθαλλος* (v. Th. gl.). Altera glossa Lindsayio sic restituenda videtur <*Cardellus*> *κορυδαλλὸς ἢ ἀστραγαλίσκος*, quod Thompson probat; mihi vero etiam de <*Parrula*> *κορυδαλλὸς*, quod III 18, 3 legitur, cogitari posse videtur, nam parus cristata, quam nunc v. d. appellant, quodammodo similis est alaudae cristatae, quae proprie *κορυδαλλὸς* a Graecis vocatur (alios ad alias aves cristatas hoc nomen transulisse docet gl. III 319, 35 *K. upupa*). Ad tertium vocabulum graecum etsi comparari possunt glossae III 319, 51 et 52 *Ἀκανθυλλίς* (-ος cod.)

ex Hermeneumatatum capite De avibus depromi potuerint, ubi etiam reperiuntur *Acceia*, *Anas*, *Bardala*, *Cardellus*, *Columba*, *Cornicula*, *Corvus*, *Ficedula*, *Fringillus*, *Gallina*, *Gallus*, *Grus*, *Milvus*, *Motacilla*, *Noctua*, *Olor*, *Pavo*, *Perdix*, *Pica*, *Picus* (*Martius*), *Regaliosns*, *Struthio*, *Vpupa*. Hunc consensum L. (p. 9) ita explicat, ut Hermeneumatis usos esse censeat, qui auctorum libros adnotaverunt, ex his autem adnotationibus pendere compilatorem glossarii latino-graeci; sed nescio an eiusmodi ambagibus opus non sit.

cardelus et *Ἀστραγάλινος* c., tamen non neglegendum censeo apud Aristotelem (l. c. VIII 5, 4; IX 14, 2) voce *Ἀκανθυλλίς* avium genus paris simile significari. Quod *κορυδαλλός* latine *bardala* redditur (cf. II 28, 25; 353, 49; III 90, 9/10; 361, 14; 20), hoc Thompsoni ex *parrula* errore librarii ortum esse videtur, quod credi vix potest; fuit cum de *bardula* (a *bardus*) cogitarem, quod nomen iocosum non male ad mores aviculae illius quadraret. Avem, ad quam spectat glossa II 347, 12, apud Plinium X 109 *tinnungulum*, alibi sicut in illa glossa *titiunculum* audire Thompson (p. 21) monet; utrumque nomen a vocis acuto sonitu fictum esse (cf. *tinnire*) mihi probabilius videtur quam a *titio* vel *titus* derivatum, ut v. d. vult (fortasse etiam glossa *titiensis clangor*, de qua supra dictum est, huc recte trahitur; cf. Walde, 'Etymol. Wörterb.' s. v. Titulus); ceterum quae sint aves intellegendae, dubium esse non potest. Sed haec hactenus.

II. DE GLOSSIS FESTINIS

Quaestio de Festina quarundam glossarum origine multis obstructa est difficultatibus, quarum maxima in eo posita est, quod prior librorum de verborum significato pars ad litteras A—L pertinens omnino interiit, partis posterioris quae servata sunt, ea satis amplis scatent lacunis. Habemus quidem totius operis epitomen a Paulo Diacono confectam, sed ab illo alia ommissa, alia contracta, nonnulla plus minus mutata esse elucet ex comparatione earum partium, quae aut integrae aut paene integrae servatae sunt. Ab his igitur qui admodum firmo niti vult fundamento, proficisci debet, sicut profectus est Lindsay (Anc. l.) eas primo loco tractans glossas, quae ad litteras N Q R S referri posse ei visae sunt. Maioris autem momenti sunt, quarum lemmata a litteris N et Q incipiunt, quia talis Festinarum reliquiarum in his particulis condicio est, ut quid apud Festum exstiterit, nullo modo possit esse dubium. Iam videamus quae glossae ad Festum revocari possint. Legitur IV 123, 45/46 haec glossa *Nequinunt pro nequeunt, ut <solinunt pro> solent*. '*Nequi- <n, unt Graeciam redire>*' (= AA V 467, 60/61), quae quam proxime ad Fest. 162, 24 accedit *Nequinunt pro nequeunt, ut solinunt, ferinunt pro solent et feriunt dicebant antiqui*. Livius in *Odissia* '*partim errant nequinunt Graeciam redire*'. Porro IV 123, 6 *Nectere ligare* conferri potest cum F. 165, 2 *Nectere ligare significat* etc., et IV 124, 34 *Nectar potio deorum* (cf. Ampl.² V 313, 1; Cant. N 75) cum F. 165, 6 *Nectar graece significat potionem deorum* etc. Quas tres glossas si quis ex Festo desumptas esse contenderit, omnium facile habebit assensionem. Sed alias praeterea glossas ad Festum revocandas esse et sibi persuasit et nobis